

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za lingvistiku

Dorijana Kavčić

**HRVATSKI ZNAKOVNI JEZIK: PREGLED
OPISANIH JEZIČNIH ELEMENATA**

Diplomski rad

Mentorice:

Doc. dr. sc. Mislava Bertoša

Dr. sc. Marina Milković

Zagreb, 2012.

1. UVOD	2
2. TEMELJNI LINGVISTIČKI POJMOVI.....	3
2.1. Jezik	3
2.1.1. Znak.....	3
2.1.2. Jezik kao sustav znakova	7
2.1.3. Komunikacija	10
2.2. Znakovni jezik.....	14
2.2.1. Struktura znakovnog jezika	15
3. STRUKTURA HRVATSKOG ZNAKOVNOG JEZIKA.....	24
3.1. Fonologija - Parametri.....	24
3.1.1. Oblik šake	24
3.1.2. Mjesto artikulacije.....	26
3.1.3. Orijentacija dlana	27
3.1.4. Pokret.....	28
3.1.5. Nemanualne oznake.....	28
3.2. Morfosintaksa	31
3.2.1. Glagoli	31
3.2.1.1. Vrste glagola	31
3.2.1.2. Aspekt	35
3.2.2. Zamjenice	45
3.2.3. Negacijske strukture.....	49
3.2.4. Oblikovanje pitanja	52
3.2.5. Prostorni odnosi	54
3.3. Sintaksa.....	55
3.3.1. Red riječi.....	55
4. ZAKLJUČAK.....	60
5. LITERATURA	61
6. SAŽETAK.....	65
7. SUMMARY	66

1. UVOD

Ovaj diplomski rad sažet je prikaz do sada opisanih elemenata hrvatskog znakovnog jezika. Prikazu prethodi teorijski okvir u kojem se propituju pretpostavke kako antropocentričnog tako i fonocentričnog pogleda na jezik. Pokušaj je to jednog neutralnog pristupa jeziku kao univerzalnom fenomenu i komunikacijskom sredstvu tako da se ignorira modalitet u kojem se ostvaruje te se ulazi u osnovne značajke apstraktne strukture u pozadini svakog ostvarenog jezika. Povod za to su najčešći pogledi na znakovne jezike koji se mogu pronaći u literaturi, a koji su znanstveno neegzaktni, prepojednostavljeni te izrazito nekorektni. Redom su to: ili analogija s govorenim jezicima (pa je riječ o tome koliko su i jesu li slični), ili su u kontekstu gestikulacije (pa se radi o pokazivanju i dokazivanju koliko jesu ili nisu univerzalni govor tijela) ili se, u najgorem slučaju, samo ubrajaju u gestikulaciju.

Nakon početnog definiranja jezika kao sustava znakova slijedi niz definicija i shvaćanja znaka te osnovnih značajki semioloških sustava prema vodećim svjetskim semiotičarima. Definira se komunikacijski čin i dijelovi koji se u njega ubrajaju s posebnim pogledom na neverbalnu komunikaciju. U komunikacijskom činu znakovni je jezik stavlja na ključno mjesto prijenosa poruke, a u kontekstu neverbalne komunikacije predstavljen je jednostavni prikaz koliko je od nje daleko. Znakovni je jezik samostalni i potpuni znakovni sustav, komunikacijsko sredstvo u potpunosti prilagođeno čovjekovim potrebama i mogućnostima.

Uz definiciju naziva te uvid u druge oblike manualne komunikacije gluhih predstavljen je prikaz osnovnih značajki znakovnih jezika. Značajke su specifične s obzirom na modalitet znakovnih jezika a koje su pronađene u svim do sada opisanim znakovnim jezicima svijeta.

Središnji dio rada – Struktura hrvatskog znakovnog jezika (HZJ) prikaz je dosadašnjeg opisa HZJ-a u sklopu istraživačkog rada u Laboratoriju za istraživanje znakovnog jezika i kulture gluhih pri Odsjeku za oštećenja sluha, na Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Opisana fonologija HZJ-a prikazana je prema tzv. *prozodijskom modelu* koji, premda iz 1998.godine, predstavlja jezgrovit i najdetalniji prikaz minimalnih razlikovnih jedinica. U morfosintaksi i sintaksi HZJ-a opisani su glagoli s obzirom na glagolski vid, zamjenice, niječne strukture, upitne rečenice, način kodiranja prostornih odnosa, specifične predikatne strukture – klasifikatori te utvrđeni osnovni red kao i dopušteni redovi riječi. Poglavlja, kao cjelina, tvore uvid u HZJ kao jedan kompleksan i strogo strukturirani sustav elemenata koji je svojim značajkama svojstven zajednici gluhih u Hrvatskoj.

2. TEMELJNI LINGVISTIČKI POJMOVI

2.1. Jezik

Naziv "jezik" višeznačan je budući da se može opisati s obzirom na razne dimenzije. Formalisti smatraju jezikom bilo koji aksiomatski sustav, bez obzira označava li predmete i je li upotrijebljen od strane tumača. Empiristi su dublje u strukturi i naglašavaju odnos znaka prema predmetu kojeg znak označava, pragmatičar gleda na jezik kao na sredstvo komunikacije.

De Saussure (2000) navodi da je jezik ponajprije jedan od sustava znakova, najvažniji od njih jer služi za izražavanje misli. Radovanović (1986: 44) u opisu jezika ima poprilično široku definiciju kojom opisuje jezik „...kao komunikacijski znakovni sistem, s njegovim strukturalnim i funkcionalnim univerzalijama i varijacijama“. Za Hjelmsleva (1980) jezik nije samo puki sustav znakova, za njega on jest sustav, no sustav figura s dubljom, unutrašnjom funkcijom, sustav figura kojima je moguće uopće stvaranje znakova; „...sustav figura uređen da služi kao sustav znakova...“ (Hjelmslev, 1980: 59).

Ogoljujući definicije i promišljanja u potrazi za zajedničkom bazom svih definicija, dobivamo osnovnu misao a to je da je jezik sustav. Cjelokupnost jedinica i odnosa među jedinicama; skup objekata koji se promatra s obzirom na međusobno djelovanje sastavnih elemenata i vanjske utjecaje. Koristi se u opisu cjelokupnog ljudskog djelovanja, ali i opisu djelovanja svih drugih bića, prvenstveno u kontekstu komunikacije. Naime, jezikom se smatra takav sustav koji omogućava komunikaciju među jedinkama korisnicima toga jezika. Ne samo to, već da mu je to i svrha, za razliku od drugih sustava. Prema tome, „plesni jezik pčela“ jezik je upravo zato što se radi o uređenom sustavu točno određenih pokreta, koji se odvijaju na točno određenim mjestima, koji prenosi određenu informaciju. Znači, takav sustav čija je struktura motivirana upravo tom informacijom.

Na koji se način formiraju i manifestiraju elementi jezičnih sustava ovisi o izuzetno velikom broju čimbenika, a na znanosti je da unutar svojeg područja zamjećuje značajke te jedinstvene pojavnosti. Sigurno jest da su elementi jezičnih sustava - znakovi; pojavnosti koje predstavljaju nešto drugo, a koje mogu biti objekt, slika, riječ ili pokret.

2.1.1. Znak

Znakovima i znakovnim sustavima bavi se semiologija. Ona ih definira, raspodjeljuje i opisuje, njih same kao i odnose u kojima se međusobno nalaze i mogu nalaziti; bavi se njihovim

značenjima, oblicima i svojstvima.

Mnogo je teorija i prikaza znaka kao i njegovih/njegove možebitne funkcije, za jedne to je isključivo ljudska sposobnost dok su za druge tu i pčele pa čak i kristali. Peirce (CP 4.551; prema Nöth, 2004) tako objašnjava kako se znakovi ne nalaze samo u mentalnim procesima već ih nalazimo i u biologijskim, kemijskim i fizikalnim procesima, i prema tome nisu vezani uz određeni mozak. Znak je karakteriziran time što u njemu postoje materijalne osobine s jedne strane te neposredni interpretant znaka s druge strane (onaj za koga znak jest znak). No radi se o trijadnoj relaciji između znaka (u užem smislu, kojeg naziva reprezentamen, „zamjetljiv objekt koji služi kao znak“), označene stvari (objekt za koji reprezentamen stoji) te spoznaje proizvedene u duhu (interpretacije odnosno, konkretno, interpretirajuće misli). Prema tome, ujedno zaključuje da svaki fenomen može služiti kao znak no uvjet za to je postojanje upravo te "interpretirajuće misli", što znači da „...ništa nije znak što se znakom ne interpretira“ (CP 2.228; prema Nöth, 2004: 62).

De Saussure (1916; prema Nöth, 2004) definira znak (pri čemu je koncentriran konkretno na jezični znak) kao dijadičnu strukturu, „dvostrani psihologijski entitet“, mentalni entitet sastavljen od glasovne slike i predodžbe, pri čemu ni glasovna slika nije materijalni zvuk već se i tu radi o mentalnom entitetu, psihičkom otisku tog zvuka. Ta dva elementa unutar znaka prikazna su kao dva lica istog papira čime se ukazuje na uzajamnu i usku povezanost; promjenom jednog utječemo na promjenu drugoga.

Da se radi o jednom dinamičnom odnosu među sastavnicama jednog znaka zaključuje Morris (1940) koji prema tome definira znak kao proces koji naziva semiozom. Uključuje četiri elementa: prijenosnika znaka, njegovog designatuma (odnosno denotatuma), interpretera te interpretanta. Prijenosnik znaka je upravo to, prijenosnik onog što nosi neko značenje, a koji može biti sve zamislivo; prometni znak, zastava, riječ, gesta, izraz lica, otpali list s drveta. Designatum (i denotatum) jest sve ono što znak može predstavljati: fenomen, objekt, situacija, koji se vežu za prijenosnik znaka, pri čemu designatum predstavlja razred, a denotatum element uzet iz nekog razreda. Interpreter je organizam, a interpretant je misao ili koncept, naučena reakcija organizma na objekte (fenomene, situacije) koji su važni za trenutnu situaciju bez obzira postoje li zaista ili ne, odnosno bili oni prisutni ili ne u datom trenutku. Prikazao je to navodeći primjer – režanje psa je znak, napad je designatum, druga (napadnuta) životinja je interpret, a reakcija te napadnute životinje u vidu pripreme da će bit napadnuta je interpretant, njezino čitanje znaka je interpretant

Sigurno jest da se (počevši od promišljanja grčkih filozofa stoika) radi o cjelini koja se sastoji od dva elementa: ono što označuje (semainon) i ono što je označeno (semainomenon) (Nöth, 2004). Naime, ono što je dostupno osjetilima i ono razumljivo odnosno prilagođeno umu. Kasnije se kroz povijest znanosti oni nazivaju signans i signatum, označitelj i označeno, forma izraza i forma sadržaja, signal i značenje; elementi se dijele ili nadodaju, no ostaje temeljni koncept da se

radi o relaciji, dinamici između – pojavnosti objektne stvarnosti i načina na koji ih živa bića koriste odnosno uređuju za vlastite potrebe. Ona ih ne uzimaju takvima kakvi realno jesu nego kakvi su im potrebni.

S obzirom na način na koji predstavlja stvarnost i njegovu funkciju, najčešće se koristi Peirceova (1991) opća podjela znakova na ikone, indekse i simbole. Ova se podjela ujedno uzima i kao ona najosnovnija razdioba znakova, a radi se o obilježjima reprezentamena (prijenosnika znaka).

Ikone su tako znakovi čiji izrazi sliče označenim objektima, oni na svoje objekte upućuju samo na temelju svojih vlastitih svojstava koja su svojstvena i označenom objektu. Sličnost Peirce opisuje kao „...jednakost dojma što ga u interpretu pobuđuju znak i objekt“ (Nöth, 2004: 195), a osim vizualne ikoničnosti znakova navodi i akustičnu, olfaktivnu i gustativnu. Jednako tako, za ikonične znakove navodi i dijagrame, metafore, ideograme kod kojih se radi o tome da im se sličnost sastoji u relacijama njihovih dijela ili pak sličnosti među objektima dvaju semiotičkih znakova (metafora) (CP 2.280-82, 4.418-20; prema Nöth, 2004).

Indeksi (Peirce, 1991) su znakovi koji sadrže neku prirodnu vezu s objektom koji označavaju. Odnos njihova reprezentamena s objektom koji predstavljaju je dinamičan i kauzalan. Indeks upućuje, upućuje na nešto, na objekt, a koji je interpretu već poznat iz prijašnjih iskustava. Učinak se indeksa temelji na asociranju susljednosti a ne asociranju prema sličnosti; recimo dim kao znak vatre.

Simbole Peirce (CP 4.447; prema Nöth, 2004) definira kao znakove kod kojih je veza između njih samih i objekata koje predstavljaju konvencionalna, dogovorena i naučena. Simbol je takav "...reprezentamen kojemu se [...] namjera da predstavlja baš to što predstavlja temelji u činjenici da nudi [...] pravilo da ga se tako interpretira." (Nöth, 2004: 179). Jednako se tako oni bogate ikoničnim i indeksnim znakovima jer naime svaki simbol mora biti povezan sa svojim objektom referencijalno, što znači indeksno, i s druge strane ima udjela u ikoničnosti jer, recimo, u čovjekovu predočavanju evocira slike.

Sebeok (1994) daje svoju osnovnu podjelu od 6 vrsta znakova – signal, simptom, simbol, ikona, indeks i ime. Signal definira kao takav znak koji mehanički (prirodno) ili konvencijom izaziva reakciju kod primatelja. Primjer za signal daje u iskazu "Kreni!" ili to može biti pucanj iz startnog pištolja koji označava početak utrke. Simptom je nagonski, samovoljan nearbitraran, automatski znak unutar kojeg je veza označitelja i označenog prirodna. Pa tako imamo simptome neke bolesti kao i "Inflacija je simptom dubljih gospodarskih poremećaja". Simbol jest znak bez ikakve sličnosti ili ikakve bliskosti, kod kojega postoji samo konvencionalna, dogovorena, namjerna veza označitelja i označenog. No Sebeok (1994) pokazuje i primjere simbola u komunikaciji među životinjama, za razliku od onih koji simbole i simbolične procese shvaćaju kao

obilježja isključivo humane semioze.

Ikona, odnosno znak je ikonični ako postoji sličnost između reprezentamena i denotatuma. Indeks je znak za koji objekt ukoliko predstavlja uzorak tog objekta. Ime, Sebeok (1994), ne definira u smislu indeksnih vlastitih imena već kao znak koji posjeduju proširen razred designatuma. Odnosno ime je znak kojemu se na označitelja pripisuju svojstva objekta i tek onda postaje znakom za taj objekt. Recimo, u imenovanju osoba osobnim imenom, to je ime prisutno u svijesti ali nema svog denotatuma. Tek imenovanjem osobe to ime u ovom slučaju postaje jezični znak koji ima tu osobu za svoj denotatum.

Ikoničnost (znači, svojstvo znaka da predočava objekt na sebi svojstven, gore opisan način) nikako nije objektivna, niti mjerljiva, pa je prema tome i najproblematičnija za definirati, a jednako tako sveprisutna. Pa tako ikoničnost različitih stupnjeva i vrste nailazimo u gesti, znakovnim jezicima, u pismu, u plesu, auditivnu u glazbi, u govorenim jezicima, dozivanju ptica, multimedijalnu u kazalištu, filmu (Nöth, 2004).

Nöth (2004) razlikuje prirodne znakove i one umjetne odnosno konvencionalne. Umjetni su znakovi oni koji se događaju u fizikalnoj ili biološkoj prirodi, umjetni su oni koje je proizvela kultura, dok su konvencionalni oni dogovoreni te kod kojih najveću ulogu igra intencija. To su znakovi koje pošiljatelj svjesno i namjerno proizvodi te odašilje u svrhu priopćavanja svojih misli ili osjećaja a da bude shvaćen od strane drugoga.

Izuzetno je teško definirati znak i bilo što vezano za znak bez prisustva uma, svijesti, društva i ostalih elemenata zapravo ljudske postojanosti. Morris (1940: 1) zaključuje "Men are dominant sign-using animals", shvaćajući da je čovjek u potpunosti okružen znakovima. Čovjek stvara znakove i koristi ih u svim segmentima svog postojanja uključujući i samo osvještavanje postojanja nečeg poput znaka. U takvom antropocentričnom shvaćanju problematike, kao prvo, vječna je potraga za definiranjem koji su od znakova oni konvencionalni, kulturni, isključivo ljudski, a koji su oni prirodni, „primitivniji semiotički fenomen“ (Nöth, 2004). Kao drugo, puno je polemika o ikoničnosti odnosno arbitrarnosti te što od toga dvoje ekskluzivno pripada jeziku. Tako se, na primjer, razlika između simbola (najčešće shvaćen kao konvencionalni znak) i signala (najčešće shvaćen kao onaj prirodni znak) smatra razlikom onog jezičnog i nejezičnog. Benveniste (1966; prema Nöth, 2004: 190) zato navodi da između signala i simbola "...postoji prag što ga mogu prekoračiti samo ljudi". S druge se strane navode lingvisti poput Bloomfielda (1933; prema Nöth, 2004) koji upravo ljudski jezik definira kao "sustav signala" ili Chomsky koji isto tako jezik opisuje jednostavno kao "...signal – meaning correspondence..." (Chomsky, 1967; u Klima i Bellugi, 1979: 35).

Budući da odskače od fonocentričnog okvira koji se smatrao primarnim kriterijem za definiranje jezika, znakovni se jezik na primjer počesto, potpuno krivo, nije smatrao jezikom. Pored

svega, predbacivala mu se isključiva ikoničnost, za koju je zaključeno da nikako ne može biti dio ljudskog jezika. No, takvo se nešto ipak ne može nedvojbeno dokazati.

Jakobson (1971) primjerice govori o ikoničnosti upravo najarbitrarnijih znakova u hijerarhiji znakova – simbola. Govori o ikoničnosti glasovnih, verbalnih jezičnih simbola pri čemu je najtransparentniji primjer – onomatopeja. Jednako tako, navodi veliku učestalost ikoničnosti kod nastavaka za množinu u brojnim jezicima svijeta gdje se nastavak dodaje na osnovni oblik riječi. U primjeru glagola, nastavci za množinu duži su nego su nastavci za jedninu tog glagola. Povećanje kvalitete broja u značenju glagola odražava se produženjem oblika njegova označitelja. Navodi zatim i primjere komparacije pridjeva gdje su nastavci za komparativ i superlativ sve duži. Karakteristike označitelja predstavljaju gradaciju povećanja kvalitete označenog.

De Saussure (2000), koji se smatra rigoroznim zagovarateljem arbitrarnosti kao najvažnije karakteristike jezičnih znakova, u svom *Tečaju opće lingvistike* navodi: „Sve što se odnosi na jezik kao na sustav traži, a to je naše uvjerenje, da mu se pristupi s motrišta koje lingviste malo ili nikako ne zanima, a to je ograničenje arbitrarnosti. [...] Ne postoji jezik u kojem ništa ne bi bilo motivirano, a zamisliti jedan u kojem bi sve bilo motivirano, bilo bi nemoguće *per definitionem*. [...] Različiti jezici uvijek sadržavaju elemente iz jednog i iz drugog reda – oni su korjenito arbitrarni i relativno motivirani – ali u vrlo različitim razmjerima i to je važno svojstvo jezika...” (De Saussure 2000: 203).

Na kraju krajeva, Jakobson (1971) navodi Peirceovu genijalnost i zaključak da se radi o koegzistiranju sva tri odnosa znaka i objekta; upućuje na objekt na temelju svojih svojstava (ikona), prostorno vremenski odnos susljednosti ili uzročnosti (indeks) te zakon ili regularnost (simbol). Onaj idealan, savršeni znak onaj je u kojemu su sve tri funkcije prisutne u potpunoj jednakosti. U svim se znakovima nalaze sva tri odnosa samo se razlikuju međusobno prema tome koji od ta tri odnosa u kojem znaku prevladava.

2.1.2. Jezik kao sustav znakova

Kod znakova se, znači, radi prije o procesu označavanja nego o entitetu koji predstavljaju (Morris, 1940). Kada se govori o sustavu, govori se o sustavu ne elemenata već prije o sustavu odnosa među tim elementima kao i o odnosu tog sustava s okolinom (Nöth, 2004). Kako imamo znakove koji su prirodni ili konvencionalni, tako imamo i znakovne sustave koji su prirodni, fizikalnih odrednica, i one koji se vežu za čovjeka i njegov um, koji su mentalno konstruirani. Ovi drugi, znakovni sustavi ljudske kulture, apstraktne su strukture dok su fizikalni sustavi oni koji nam daju činjenično stanje o odnosima koji vladaju kako u svemu oko nas tako i u nama samima (Nöth,

2004). Iako su i ti sustavi u ljudskom umu oznakovljeni i definirani oznakovljeno (dakle jezikom) te je značenje tih znakova naučeno, ono je ipak referencijalno. Kao takvi pružaju oslonac opipljivog u odnosu na ono misaono pa se prema tome neke odrednice fizikalnih sustava primjenjuju na one semiotičke.

Nöth (2004) tako ponajprije navodi glavne odrednice definicija sustava – elementi (dijelovi, jedinice), suodnosi, strukture (shvaćene kao skup suodnosa) i ukupni red. Kao temeljna struktura unutar sustava određena je permanentnost unutar stalne mijene. Stalna mijena i pokret očituju se procesima kojima je funkcija održavanje sustava, da li onakvo kakvo je ili se ono ipak kroz određeno razdoblje mijenja kao posljedica razmjene tvari i energije s okolinom. Znači, prisutna je stalna pokretljivost, razmjena energije, bilo među jedinicama unutar sustava, bilo jedinica tog sustava s okolinom. Sustavi čija se struktura mijenja tijekom vremena nazivaju se dinamični dok su statični sustavi oni čiji je cilj održavanje stabilnosti i ravnoteže te koji su stabilniji u pogledu mijena kroz vrijeme.

Prema količini razmjene energije i tvari s okolinom razlikujemo zatvorene i otvorene sustave. Zatvoreni su izolirani od svoje okoline, dok je kod otvorenih prisutna stalna razmjena informacija s okolinom. Kod mehaničkih se sustava radi o anuliranju utjecaja iz okoline i težnji (zapravo programiranosti) prema održavanju istoga stanja, dok se kod organskih radi o takozvanoj tekućoj ravnoteži, teže stabilnosti i ravnoteži, u stalnoj su "komunikaciji" s okolinom i utjecaje te okoline na kraju prihvaćaju te je novostečena ravnoteža novo stanje u kojem se nalaze.

Peirce (CP 4.551, 5.472, 5.484; prema Nöth, 2004) upravo tu dinamiku, gibanje naziva semiotičnim jer je određeno kauzalnošću a koja se može uvidjeti i u znakovima. Naime nešto je određeno nečim drugim; gibanje molekula ciljano je, usmjereno uspostavljanju krajnjeg željenog stanja – ravnoteže. Njihovo gibanje označava ono krajnje stanje. Način gibanja upućuje na krajnje stanje, na ono što se tim gibanjem želi postići. Značenje koje se ogleda u svrsi, cilju, zakonitosti. Radi se o sustavima procesa semioze, a koji su u funkciji samoodržavanja cjeline, preživljavanja (jednostavno prikazano slikom organizma koji u svrhu svojeg preživljavanja odabire iz svoje okoline materiju koja mu je prikladna, odbija onu koja mu je nepogodna). Semioza je dakle prisutna u svakom obliku ciljane interakcije između kakva organizma i njegova okoliša; u takvom je procesu podražaj – reprezentamen, cilj predstavlja – objekt, a sama interpretacija predstavlja upravo interpretanta znaka (Nöth, 2004).

Jezik je kompleksni, dinamični, otvoreni sustav sa sposobnošću samoodržavanja, stabiliziranja i evoluiranja, tako da se mijena ne korigira već prihvaća i pojačava te sustav dopijeva u novo stanje (Nöth, 2004). Jezik je sustav sa svojim podsustavima koji su toliko autonomni koliko u stalnoj interakciji s općim sustavom. Tako je prema Stokoeu (2002) jezik podsustav jednog većeg sustava – kulturnog. On je specifični znakovni sustav kojeg definira njegova funkcija, za mnoge i

najvažnija, a ta je neophodnost sporazumijevanja jedinki, komunikacija, prijenos obavijesti. Jezik se mora proučavati unutar društva, od kuda je i proizašao, čemu pripada i unutar kojeg se upotrebljava

Interakcija organizama postoji, kako njih samih među sobom tako i sa svojom okolinom i ta je interakcija, taj neprekidni prijenos informacija, sveopća i sveprisutna. Iako su prema mnogima svi ti procesi – procesi semioze, jezikom ipak ni dan danas ne nazivamo sve pretpostavljene, nazovimo ih tako, sustave komunikacije i interakcije. Na kraju krajeva, cijeli univerzum komunicira i posjeduje sebi svojstven "jezik", međutim ni kod mikroorganizama ni kod biljaka, gljiva ni životinja nema komuniciranja o nečemu odsutnom, prošlom ili budućem. Čovjek jest biološko biće, ali ono je isto tako i psihičko, socijalno i kulturno biće. Znakovi obuhvaćeni djelovanjem čovjeka kao psihičko, socijalno i kulturno biće sustavi su ljudske kulture. Kako je Greimas (1979; prema Nöth, 2004) prikazao, pojavnosti objektivne stvarnosti tvore prirodni znakovni sustav, uz kojeg postoje oni drugi, znakovni sustavi "naše kulture", a koje klasificira kao rječite, nerječite, vizualne i akustične.

Znakove, točnije oznake, Škiljan (1979) sistematizira prema kriterijima jesu li čovjekov produkt ili su čovjekova interpretacija prirodne pojave, jesu li proizvedene s primarnom komunikacijskom funkcijom i postoji li motivirana interpretacija ili je ona arbitrarna. Prema tome imamo sustave znakova koji jesu čovjekov produkt i s komunikacijskom svrhom, poput zastavnog koda ratne mornarice, Morseove abecede, ili dimnih signala, pa ipak se i od njih jezik po kolikim odrednicama poprilično razlikuje.

Ljudski je jezik apstraktan i kompleksan sustav znakova, dominantno simbola sposoban: proizvoditi neograničen broj poruka, proizvoditi znakove koji se odnose samo na znakove, koji proizvodi znakove bez neposredna vanjskog povoda, koji ima mogućnost mijenjanja signala, te mogućnost prekodiranja svih drugih znakovnih sustava. Jezik čovjeku ne služi samo za komunikaciju (opisana razmjena informacija s okolinom) već i za unutarnje mentalno modeliranje i predstavljanje onoga što ga okružuje. Od obilježja koja se navode kao ona isključivo ljudskog jezika, Nöth (2004) navodi proizvodnost (proizvodnja neograničenog broja poruka), reflektivnost (jezikom o jeziku) i dvostruka raščlanjenost (na prvoj su razini jedinice sa značenjem, na drugoj jedinice koje tvore te jedinice na prvoj razini, bez vlastitog značenja, ali u funkciji razlikovanja jedinica prve razine).

Martinet (1982) naglašava upravo dvostruku artikuliranost jer predstavlja drugu važnu značajku ljudskog jezika – ekonomičnost. Neprekidno izmjenjivanje i nadovezivanje potrebe za što većim brojem međusobno što različitijih jedinica (koje naravno omogućavaju komunikaciju) te principa najmanjeg napora; „...prilagođen čovjekovim potrebama i čovjekovim mogućnostima“ (Martinet, 1982: 8).

2.1.3. Komunikacija

Po mišljenju mnogih, komunikacija je osnovna funkcija jezika, a prema mnogima ona ne isključuje one druge, unutarnje funkcije. Naprotiv, ona ih obuhvaća, objedinjuje. Naime, da nemamo što za reći, ne bismo komunicirali, niti bi je bilo da nemamo čime oblikovati misli na način da su razumljive i onima kojima ih želimo prenijeti, da ne znamo što nas to okružuje i da nismo uopće svjesni toga što nas okružuje. S druge strane, upravo komunikacijom s drugim pojedincem, upoznavanjem njegova iskustva o onome što nas okružuje, upotpunjujemo svoje slike kao i načine njihovih predodžbi. Jednako tako, samom upotrebom jezika utječemo na njegovu strukturu, utječemo na mijene u jeziku tako da zadovoljava naše potrebe, prema tome, svakom našom individualnom i konkretno ukomponiranom kombinacijom jezičnih znakova (no ona mora biti "objavljena") utječemo na razvoj jezika (a što je moguće prema prirodi jezika kao sustava).

Prema nekim definicijama (Nöth, 2004), komunikacija je svaki protok koje god energije, a kao takav (neprekidno se kreće) utječe na sebe i okolinu te prema tome dolazi do razmjene informacije, interakcije. Prema drugima, osnovni je preduvjet da se kakva interakcija nazove komunikacijom – da je s nekim ciljem, postojanje svjesnog bića i njegova svjesna intencija. Tako imamo i podjelu područja semiotike na šire područje – signifikacija, koje obuhvaća procese interpretacije znaka, semiozu znaka koji može naići i bez pošiljatelja (te se prema tome u tom procesu signifikacije recipiraju samo indeksi), te na ono uže područje – komunikacija, koje pretpostavlja nakane kako pošiljatelja tako i primatelja (u komunikaciji se tako šalju i primaju signali). Sve u svemu, prema Nöthu (2004: 235) temeljni su elementi komunikacije "...proces semioze u kojemu sudjeluje kakav komunikator, znak [...] te primatelj ili interpret znaka".

Kao osnovni uvjet komunikacijskog procesa navodi se „povratna sprega“ koja je sveobuhvatnija od intencije. Definira se kao vraćanje informacije njegovom pošiljatelju o tijeku samog procesa te koji na temelju te informacije modificira svoje daljnje djelovanje (Škiljan, 1979; Nöth, 2004). Pretpostavka jest, naime, u težnji za suglasnosti između poruke poslane od komunikatora i one interpretacije od strane primatelja.

Nöth (2004) dalje navodi komunikacijske modele iz kojih je vidljivo koliko je cirkularnost istaknuta značajka komunikacijskog procesa. Tako se i Shannon-Weaverova shema (1949; prema Nöth, 2004) sastoji ponajprije od pošiljatelja i primatelja. Pošiljatelj objedinjuje izvor samog procesa (mozak pojedinca) te odašiljač kojim se materijalizira komunikacijska intencija izvora. Primatelj objedinjava prijemnik (a koji je organ koji prihvaća materijalni vid procesa) i cilj. Ono što ih povezuje i u čemu se poruka (ono što se priopćuje) ostvaruje jest kanal. Kanal omogućava prijenos signala i njegovu recepciju te nužno mora biti materijalan kako bi utjecao na bar jedno od

osjetila. S obzirom na osjetilnu preradbu znakova, prema tome, razlikuje vizualni kanal, auditivni, taktilni, olfaktivni, termički i gustativni.

Kako bi pošiljatelj i primatelj mogli komunicirati moraju koristiti sustav znakova koji je oboma poznat. To se naziva kodom. Uz definicije koje navodi, poput Buyssensove (1967; prema Nöth, 2004) prema kojoj kôd predstavlja "sustav pravila za primjenu znakova" (Nöth, 2004: 219) i Martinetove (1982; prema Nöth, 2004) prema kojoj je kôd "...organizacija koja omogućava nastanak poruke..." (Nöth, 2004: 219), imamo i ustaljenu opću ideju o kodu kao sustavu ugovorenih znakova za uspostavljanje komunikacije (Anić, 2004). Ono po čemu se znakovni sustav može nazvati kodom i prema tome razlikovati od drugih znakovnih sustava je čovjek kao njegov proizvođač (a i receptor), društvena konvencija i već navedena obilježja. Ljudski se jezik tako može nazivati i kodom.

Uz kôd unutar komunikacijskog procesa imamo još neke sastavnice koje omogućuju odnosno pospješuju točno razumijevanje poruke unutar zajednice pojedinaca. To su kontekst, zalihost ili redundancija te nejezična i parajezična komunikacijska sredstva (Škiljan, 1979; 1985; Nöth, 2004). Kontekst predstavlja izvanznakovni univerzum o kojem se komunicira, kao sve ono što komunikaciju okružuje ili joj prethodi. Zalihost ili redundancija sastoji se od mogućnosti predviđanja znakova koji se ili nisu ostvarili ili nisu primijećeni, a na temelju drugih znakova u poruci, iskustva i jezičnog znanja pojedinca. Za parajezična komunikacijska sredstva smatraju se melodija i ritam govora, kakvoća glasa, šapat, dahtanje, tepanje, smijeh, jecanje, kašalj, dok za nejezična komunikacijska sredstva na primjer geste, mimika, komunikacija pogledom.

Sama komunikacija nema jednostavnu definiciju niti klasifikaciju kojom bi se na adekvatan i korektan način obuhvatile sve moguće pojavnosti komunikacijskog čina. Rot (1982), primjerice, prvenstveno razlikuje komunikaciju koja se ostvaruje signalima i komunikaciju koja se ostvaruje simbolima. Signalna je komunikacija bez intencije pošiljatelja te nosi informacije o njegovom stanju i/ili osobinama. Obuhvaća paralingvistička komunikacijska sredstva (ritam, intonacija govora) te pokrete i položaj tijela (koju naziva kinezičkom komunikacijom). Simbolička je komunikacija temeljena na znakovima kojima se prenose namjerno oformljene i upućene poruke. Znakove-simbole koji sudjeluju u komunikaciji dijeli dalje na one arbitrarne i ikonične. Prema tome dakle razlikuje simboličku arbitrarnu komunikaciju (ovdje ubraja govoreni jezik i, kako ga on naziva, „gestovni govor gluhonijemih“) te simboličku ikoničku komunikaciju (u koju ubraja san i rituale). Nakon toga, prema kriteriju odnosno opreci verbalno – neverbalno, definira verbalnu komunikaciju kao onu koja se služi govorom ili pismeno oblikovanim riječima te njihovim vezama. Neverbalnu komunikaciju ne definira, već objašnjava da može biti potpuno različita i odvojena od govora (poput kinezičke i proksemičke komunikacije), ili može ovisiti o dodatnim karakteristikama govora, poput izgovora glasova te tu komunikaciju naziva paralingvističkom. Kinezičku

komunikaciju opisuje kao komunikaciju kinezičkim znakovima – znakovima zasnovanim na pokretu pojedinih dijelova tijela, ili tijela u cjelini. Proksemička komunikacija zasnovana je na prostornim odnosima. Zadnji kriterij prema kojemu dijeli i opisuje komunikaciju jest glasovno – neglasovno, služi li se pošiljatelj glasovima ili ne. Pri tome naglašava da je verbalna komunikacija uvijek glasovna, no nije svaka glasovna i verbalna.

Nöth (2004), s druge strane, navodi Poyatosovu (1976) klasifikaciju komunikacije koja isto sadrži opreku glasovno – neglasovno, no kombinira ju s oprekom rječito – nerječito. Unutar njih razvrstava jezične i tjelesne znakove. Pri tome Nöth naglašava da u Poyatosovoj klasifikaciji *rječito* nije sinonim za *jezično*, ali nije niti za *verbalno* jer napominje da se jezik može manifestirati i glasovno i vidno (za što navodi kao primjer samo pismo):

- „rječita glasovna komunikacija – predmet su joj poruke kakva govorena prirodnog jezika,
- nerječita glasovna komunikacija – njeno su područje paralingvistika, i drugi nelingvistički oblici izražavanja ljudskim glasom,
- rječita neglasovna – ona je u obliku pisama, zamjena za jezik te gestičkih jezika,
- nerječita neglasovna komunikacija – ona se bavi proučavanjem tjelesnih znakova u prostoru i vremenu“ (Nöth, 2004: 295).

Kao zamjene za jezik Nöth (2004) nabraja supstitute za glasovni jezik poput bubnjarskog i zviždačkog jezika, razne tajne glasovne jezike te pomoćne „gluhonijemačke jezike“. Ovdje Nöth napominje da su to – sekundarni kodovi, da su strukturno ovisni o primarnom kodu te da ovdje ne spadaju pismo, kretni jezici (znakovni jezici gluhih) i univerzalni jezici (međunarodni pomoćni jezici).

Najraširenija je ipak podjela komunikacije ona na – verbalnu i neverbalnu pri čemu verbalna komunikacija obuhvaća auditivno percipirane pojavnosti dok neverbalna obuhvaća vizualno percipirane signale pošiljatelja. Pod neverbalnu komunikaciju prema tome spadaju pokreti i položaji cijelog tijela i njegovih dijelova: geste, mimika, pantomima, pogledi, komunikacija opipom, itd.

S obzirom na to što se u samom komunikacijskom činu prenosi, odnosno kolike se i koje informacije unutar komunikacijskog procesa prenose i čime, nedostatnost ovakve podjele komunikacije vidljiva je po tome što se u istu kategoriju svrstavaju prema svojim karakteristikama vrlo različiti elementi ljudske komunikacije. Mimika, pogledi i komunikacija opipom isključivo su pomoćna sredstva u komunikacijskom činu dok pantomima omogućava puno više značenja i sama po sebi jest izražajno sredstvo potpune poruke, ali samo u umjetničkom smislu. Jurčić (2003), nadalje, razlikuje geste (izražavanje pomoću gornjeg i donjeg dijela ruku i glave) koje prate govor na način da ističu pojedine riječi, oponašaju radnje, pokazuju u smjeru objekta ili koje ravnaju interakcijom među govornicima i slušateljima, ali i geste koje posjeduju izravan jezični prijevod ili kakvo leksičko značenje, koje se nazivaju emblemi. Ti emblemi mogu čak tvoriti i sustav te kao kôd

funkcionirati poput jezika u nekih strukovnih skupina, kako je zapaženo kod njemačkih vozača, kanadskih pilara ili burzovnih djelatnika.

S druge strane, u nedostatku činjenica, neke pojavnosti ovom podjelom (verbalna – neverbalna komunikacija) uopće nisu obuhvaćene. Primjerice, znakovni jezici gluhih u ovoj se podjeli ne spominju izričito, a najčešće se shvaćaju kao neverbalna komunikacija s obzirom na to da kanal prijenosa poruke nije glasovno-auditivni.

Prema tome, svrstavanje emblema i znakovnih jezika gluhih pod neverbalnu komunikaciju nekritički je i u potpunosti neadekvatno, a ako je kriterij za verbalnu komunikaciju njezina auditivna percepcija opet unutar ove podjele nedostaje veliki broj drugih auditivno percipiranih pojava osim govorena jezika.

U komunikaciji i komunikacijskom činu bitno je naglasiti da je jezik onaj primarni nositelj informacije, kôd kojim se poruka kodira, dekodira i omogućuje njen prijenos. Prijenos cjelokupne poruke moguć je bez parajezičnih i nejezičnih sredstava dok je bez jezika, odnosno koda, nemoguće ostvariti cjelokupnu poruku.

2.2. Znakovni jezik

Znakovni je jezik jedan od znakovnih sustava, odnosno, jezik kao znakovni sustav koji se u upotrebi ostvaruje svojim jedinicama sustava u vizualnom kanalu. Znakovni je jezik jedan od prirodnih jezika svijeta koji omogućava komunikaciju, izražavanje misli i emocija kao i organizaciju činjenica objektivne stvarnosti unutar zajednica gluhih. U opisanom komunikacijskom činu, on je kôd.

On sve to može biti i osobama koje čuju, pa su za Kendona (2004) takvi znakovni jezici – alternativni znakovni jezici, dok su oni u zajednici gluhih – primarni znakovni jezici. Njima je to i primarni oblik komunikacije u indirektnoj vezi s govorenim jezicima njihove sredine (to što je uopće u indirektnoj vezi posljedica je i dandanašnjeg obrazovnog sustava). Oni alternativni znakovni jezici služe ili kao *lingua franca* čujućim zajednicama (plemena Prerijskih Indijanaca sjeverne Amerike) te su u direktnoj vezi s govorenim jezicima njihovih sredina, ili su sredstvo komunikacije unutar pojedinih plemena pri čemu su oba jezika (znakovni i govoreni) jednakovrijedna, a uporabu jednog ili drugog određuju kulturna pravila (australski Aboridžini) (Nöth, 2004).

Jezik je ujedno i sredstvo identifikacije same zajednice, ona razlikovna odrednica neke zajednice, pa je tako gluhim to upravo znakovni jezik. U povijesti nailazimo prvenstveno na nepriznavanje, odnosno prije bismo mogli reći neuočavanje jezičnih sastavnica znakovnog jezika, a zatim i na sustavno prilagođavanje strukturama govorena jezika. S vremenom se taj stav mijenja i danas znamo da je znakovni jezik prirodni jezik koji se od onog govorenog jezika razlikuje modalitetom. Sustav je znakova kojima je plan izraza vizualno-spacijalni, vizualno-manualni, čiji su artikulatori ruke, gornji dio tijela, glava, a podražaj vidni; sustav vizualnih simbola.

Znakovni jezik (*Sign language*) termin je koji se proširio u upotrebi kao sredstvo komunikacije gluhih (jer svaki je jezik znakovni), jednako kako se termin *jezik* najčešće shvaća upravo kao onaj govoreni jezik. Termin je objasnio američki lingvist Stokoe (1972) s namjerom da naglasi kako su pokreti ruku znakovi sami po sebi, za razliku od gestikulacija koji su pokreti ruku koji prate ono što pojedinac govori; pokret ruke i oblik šake u znakovnom jeziku jest znak (*sign*), sastavljen od minimalnih razlikovnih jedinica (parametara) te promjenom kojih dolazi do promjene značenja znaka. *Language*, jezik, upućuje na strukturirani sustav jedinica koji svojim kombinacijama, prema gramatičkim i sintaktičkim pravilima, služi kao izražajno, komunikacijsko sredstvo (uz ostale funkcije jezika). Znakovi znakovnih jezika isto su tako međusobno u sintagmatskim i paradigmatskim odnosima te tako tvore jednu čvrstu i samodostatnu strukturu potpunog komunikacijskog sredstva.

Uz znakovni jezik, manualna komunikacija gluhih ima još dva oblika – ručne abecede i simultana znakovno-oralna komunikacija (Bradarić-Jončić, 2000). Ručne abecede (jednoručna i dvoručna) predstavljaju abecede, slova pisanog oblika govorenog jezika sricana rukama. Sriče se slovo po slovo pa tako cijela riječ i cijele rečenice. Komunikacija je spora i osiromašena te se prema tome radi o pomoćnom sredstvu u situacijama pojavljivanja strane riječi, nepoznate riječi, osobnih imena, naziva ili stručne terminologije u komunikacijskom činu.

Simultana znakovno-oralna komunikacija predstavlja sredstvo komunikacije koje se sastoji od istodobnog znakovanja i govorenja (s time da se ne govori, nema glasa, eventualno šapat, usnama se glumi govor). Iz znakovnog se jezika uzima samo leksik dok se jedinice slažu prema pravilima rečenične strukture govorenog jezika uz predstavljanje i gramatičkih morfema iz govorenog jezika, kojih kao takvih nema u prirodnom znakovnom jeziku. Zatim, pokreti obrva, glave, smjer pogleda, naginjanje tijela i dr. nisu nositelji gramatičke informacije znakovnog jezika, već služe isključivo za izražavanje emocija. Takvi se sustavi komunikacije nazivaju – znakovni engleski jezik, znakovni hrvatski jezik, znakovni francuski jezik, itd. Prirodni znakovni jezici autonomni su od govorena jezika nekog područja i nazivaju se američki znakovni jezik (American Sign Language; ASL), hrvatski znakovni jezik (HZJ), francuski znakovni jezik (FSL), itd. (Bradarić-Jončić, 2000).

2.2.1. Struktura znakovnog jezika

Iako se ne sumnja u supostojanje znakovnih jezika unutar zajednica gluhih uz govoreni jezik one većinske zajednice, lingvistika znakovnih jezika vrlo je mlada znanstvena grana. Prvi koji je ponudio sustavnu lingvističku analizu znakovnih jezika bio je William Stokoe, 1960. godine. U svom je djelu prikazao strukturu znakovnog jezika kao ono komunikacijsko sredstvo gluhih koje je potpuno te ima prirodu i funkciju jezika, "...language-like nature and function" (Stokoe, 1960). Rad je prvenstveno analiza američkog znakovnog jezika no primjerima iz tog znakovnog jezika autor potkrjepljuje opće zaključke o temeljnoj strukturi vizualno-spacijalnog komunikacijskog sustava. Ujedno predlaže osnovnu terminologiju, a koja se oslanja na već etabliranu lingvističku pa tako za fonologiju znakovnog jezika oblikuje naziv – *cherology*. S vremenom se ona ipak napušta te se u analizi jezičnih elemenata upotrebljavaju klasični termini – fonologija, morfologija, sintaksa, itd.

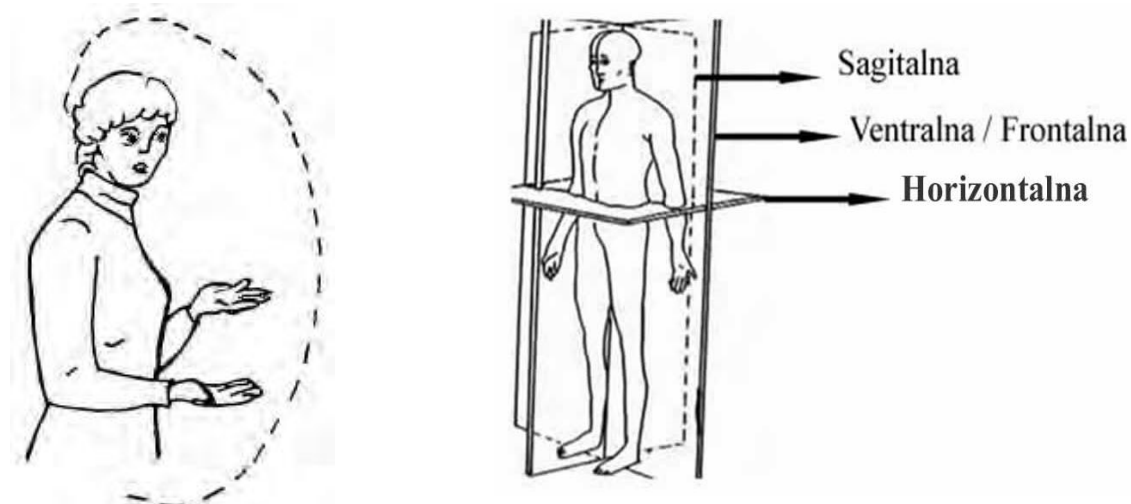
Fonologija

Najmanju jezičnu jedinicu koja sama po sebi nema značenje, a promjenom koje dolazi do promjene značenja leksičke jedinice u znakovnom je jeziku Stokoe nazvao *chereme*, herem (prilagodio Stamać; u Nöth, 2004), prema grčkom χείρ, 'ruka'. Navodi tri vrste herema, dez (*designator*), sig (*signification*) i tab (*tabula*), odnosno konfiguracija ruke (oblik šake), vrsta pokreta ruke te mjesto izvedbe pokreta, mjesto artikulacije. Prema njima u ASL-u nabraja sveukupno 55 herema (18 dez, 25 sig i 12 tab) kombinacijom kojih nastaju znakovi odnosno leksik ASL-a prikazan u rječniku koji je u tom trenutku sadržavao oko 2500 znakova.

Oblik šake uključuje konfiguraciju šake, odnosno prstiju prilikom izvođenja znaka. Mjesto artikulacije označava mjesto proizvodnje znaka, ali koji je kreiran u kontaktu s tijelom te prema tome označava mjesto kontakta ruke i tijela. Ono može biti čelo, tjeme, obraz, brada, nadlaktica, vanjska strana lakta, unutarnja strana lakta, rame, ključna kost, struk, dlan, vršak prstiju, itd. Utvrđuju se prema postojećem leksiku te se razlikuju u znakovnim jezicima svijeta. Vrsta pokreta uključuje pokrete poput gore, dolje, lijevo, desno, kružni pokret, pokazivanje, odvajanje, križanje, treperenje prstiju, rotacija dlana, otvaranje i zatvaranje šake koje se ponavlja, itd. Pri tome se pokret obavlja kako samo prstima tako i cijelom šakom i cijelom rukom.

Danas se heremi nazivaju parametri, lingvistički parametri kojima su dodana još dva – orijentacija dlana i nemanualne oznake. Orijentacija dlana odnosi se na smjer prema kojem je okrenut dlan uz određeni oblik šake, te koji može biti prema gore, prema dolje, lijevo, desno, naprijed i natrag. Nemanualne oznake uključuju pokrete glavom, kimanje i odmahivanje glavom, naginjanje tijela, smjer pogleda, položaj usta, odnosno oblik usana, itd. Oni ujedno čine i sustav facijalne gramatike kojim se, na primjer, upućuje na vrstu rečenice (niječne, upitne ili vrsta upitnih). Smjer pogleda, na primjer, može nositi značenjsku vrijednost pridjeva, ili je u funkciji zamjenice (smjer pogleda prema mjestu u prostoru gdje smo locirali predmet ili osobu) ili sročnosti glagola.

Dok se u govorenom jeziku radi o uzastopnim jedinicama (one slijede jedna drugu), znak znakovnog jezika tvoren je simultanim pojavljivanjem nabrojanih parametara u prostoru. Prostor unutar kojeg se ostvaruju parametri naziva se prostor artikulacije. Omeđen je i strogo određen. Obuhvaća prostor malo iznad glave do malo ispod bokova, i postranično je ograničen raširenim rukama savijenih lakata. Dijeli se na vertikalnu (frontalnu), horizontalnu i sagitalnu površinu dok je centar prostora artikulacije vratna duplja. Unutar tog prostora znak je kreiran ili u neutralnom prostoru ispred i pored tijela ili u kontaktu s kojim dijelom tijela.

Na znakove koji su kreirani objema rukama primjenjuju se dva pravila koja se odnose na moguće i dozvoljene kombinacije minimalnih jezičnih elemenata. To su uvjet simetrije i uvjet dominantnosti. Prije svega Battison (1974; prema Šarac Kuhn et al., 2006) dijeli dvoručne znakove na znakove kod kojih obje ruke imaju isti oblik šake i rade isti pokret, na one kod kojih su ruke istih oblika šaka no samo se jedna pokreće, i na one kod kojih su ruke različitih oblika šaka i samo je jedna aktivna. Ako se obje ruke kreću u prostoru artikulacije tada uvjet simetrije nalaže da su obje istih oblika šaka, da izvedu isti pokret, da su istog mjesta artikulacije te da im je orijentacija dlana simetrična ili identična. Uvjet dominantnosti odnosi se na dvoručne znakove kod kojih ruke nisu istih oblika šaka. U tom slučaju jedna mora biti pasivna dok je druga aktivna, ujedno dominantna. Broj dozvoljenih oblika šake za ruku koja je pasivna ograničen je i oni su: A, S, B, 5, G, C i O.

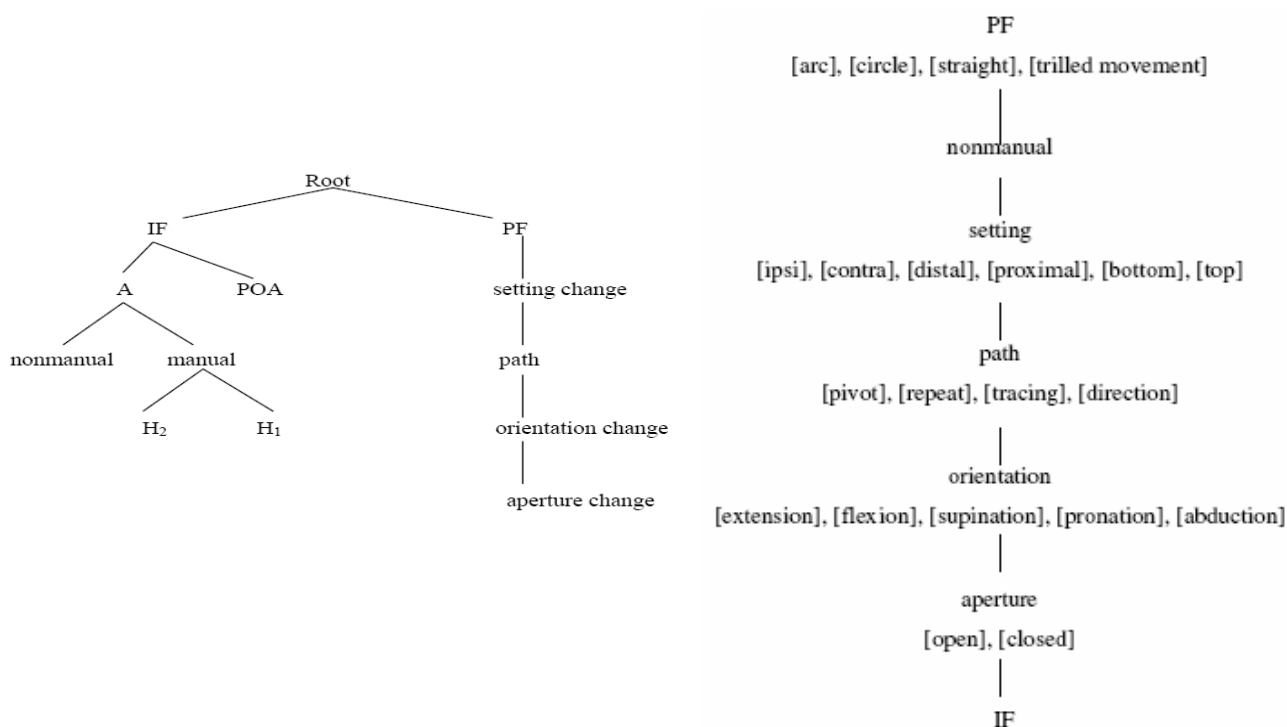
Najsofisticiraniji model prikaza parametara koji omogućuje detaljniji opis značajki fonologije znakovnih jezika predložila je Brentari (1998; prema Šarac Kuhn et al., 2006), a koji se naziva *prozodijski model fonologije znakovnog jezika*. Znak znakovnog jezika sastoji se ponajprije od dvije skupine obilježja – *inherentnih* i *prozodijskih*. Inherentna obilježja obuhvaćaju karakteristike znakova koje se ne mijenjaju pri artikulaciji (mjesto artikulacije, oblik šake, orijentacija dlana) te su simultane, dok prozodijska obuhvaćaju one koji se mijenjaju (pokret) te slijede jedna drugu.

Unutar područja artikulacije četiri su glavne regije – glava, ruka, tijelo i šaka a unutar svake po osam je podregija. Kod oblika šake razlikuje specifikacije prema prstima koji mogu biti neselektirani ili selektirani, oni koji se ne mijenjaju i oni koji se mijenjaju u samoj artikulaciji znaka i koji time sudjeluju u promijeni oblika šake. Orijentacija dlana je orijentacija dlana u odnosu na mjesto artikulacije, adresata ili kojeg drugog referenta.

U prozodijskom je modelu značajno to da se unutar inherentnih obilježja razlikuju manualni i nemanualni artikulatori. Nemanualni artikulatori nemanualne su oznake koje obuhvaćaju pokrete

lica, glave i tijela te se na taj način definitivno uvrštavaju u značajke inherentne znaku znakovnog jezika.

Prozodijski model fonologije znakovnog jezika (Brentari, 1998; prema Šarac Kuhn et al., 2006: 34; 39)

Prozodijske značajke obuhvaćaju vrste pokreta i vrste promijene artikulacije s obzirom na ravnine (na koje je podijeljen prostor artikulacije), s obzirom na putanju pokreta, dio šake ili ruke koji se mijenja, znači pokreće ili rotira. Brentari razlikuje četiri osnovna pokreta: [luk] (*arc*), [krug] (*circle*), [ravna] (*straight*) i [triler] (*trilled*). Pokrete nadalje dijeli na: [promjenu postavke] (*setting change*), [promjenu putanje] (*path change*), [promjenu orijentacije] (*orientation change*) te [promjenu otvorenosti šake] (*aperture change*).

Promjena postavke okarakterizirana je s obzirom na površine kojima je tijelo podijeljeno na sljedeći način: na frontalnoj su površini prisutne promijene: [gore-dolje] (*top-bottom*) i [kontra-ipsi]. Na horizontalnoj: [distalno-proksimalno] i [kontra-ipsi]. Na sagitalnoj: [gore-dolje] i [distalno-proksimalno]. Putanja označava linearne pokrete unutar koje površine ili pod kutom od 90° na jednu od površina. Utvrđuje sljedeće moguće putanje: [pravac] (*direction*), [trasiranje] (*tracing*), [pivot] (*pivot*), [ponavljanje] (*repeat*). Pravac je pokret okomit na jednu od površina. Trasiranje je pokret unutar površine. Pivot je pokret u kojem je lakat fiksiran dok je ponavljanje izvođenje identičnih pokreta. Promjena orijentacije obuhvaća: [supinaciju], [pronaciju], [fleksiju], [ekstenziju] i [abdukciju]. Supinacija označava rotaciju dlana od dolje prema gore, pronacija označava orijentaciju suprotnu tome, fleksija je pokret ručnog zgloba od ispruženog do savijenog,

ekstenzija je pokret ručnog zgloba od savijenog do ispruženog dok je abdukcija rotacija ručnog zgloba s jedne na drugu stranu. Promjena otvorenosti odnosi se na šaku, otvara li se ili zatvara. U ovom slučaju prsti koji se pomiču su oni selektirani i pomiču se istodobno, zajedno.

Morfologija

Kodiranje apstraktnih gramatičkih koncepata radi se upotrebom prostora i pokreta. Tako na primjer imamo trajanje pokreta koje je kraće radi li se o imenici, duže radi li se o glagolu, razlike u vrsti pokreta i intenzitet pokreta (koji mogu biti kratki energični ili eliptični ili drhtavi) kod glagola upućuju na trajanje radnje, intenzitet radnje, frekventnost radnje, intenzitet stanja ili događaja. Multiplicirani pokret može imati značenje gramatičke kategorije broja. Promjenom smjera pokreta i oblika šake obavlja se fleksija glagola, upućuje na subjekt ili objekt predikata ili pak na mjesto odnosno smjer izvođenja radnje. Promjena orijentacije istog oblika šake upućuje na promjenu zamjenica (Klima i Bellugi, 1979).

Prostor

Prostor je uz vrijeme temeljna ljudska kognitivna domena. Vrijeme i prostor osnovne su dimenzije u kojima se smješta čovjek i sve što ga okružuje pa tako i jezik posjeduje mehanizme koji omogućuju konkretizaciju iskustva na način da ga reprezentira upravo kako je doživljen.

Doživljavanje prostora na mnogo je načina pokazano kao univerzalno te da je uvjetovano anatomijom tijela (Nöth, 2004). Prema tome čovjek doživljava prostor egocentrično i antropocentrično te je jezična reprezentacija prostora temeljena na oprekama gore/dolje, desno/lijevo, naprijed/nazad unutar okvira dvije dimenzije – vodoravnice i okomice. Pri tome je vertikala dominantna u odnosu na horizontalu. Na ove zaključke navode uočene zajedničkosti među jezicima poput toga da su pojmovi za vertikalu i horizontalu leksički izraženi u svim jezicima.

U tom prostoru zatim imamo trajektor i orijentir, sudionike scenarija, odnosno objekte koji su u kakvom međusobnom odnosu (Belaj, 2008). Trajektor i orijentir definira i Talmy (2001; prema Belaj, 2008) nazivajući ih *figure* (lik) i *ground* (pozadina) pri čemu je *figure* objekt, entitet koji se pomiče ili može pomicati i koji je u odnosu prema referentnom objektu, *ground*, prema kojemu je ujedno određena lokacija trajektora, njegova putanja i orijentacija.

Važnu ulogu u jezicima ima i perspektiva odnosno motrište koje govornici pojedinog jezika uzimaju prilikom predočavanja prostora i prostornih odnosa. Prema tome Levelt (1996; prema Arik i Milković, 2007) razlikuje tri osnovne perspektive. Dvije naziva *egocentric*, egocentričnima, a to su perspektiva govornika i perspektiva sugovornika. Treću naziva *allocentric*, alocentričnom perspektivom, koja je za razliku od druge dvije neutralna.

Prostorni se odnosi između bića, stvari i pojava u različitim jezicima prikazuju na različite načine – padežnim izrazima, prijedlozima, priložima, česticama, glagolskim prefiksima (Belaj, 2008). S obzirom na modalitet, prostor je u znakovnim jezicima od posebnog značaja. Prostorni se odnosi prenose upotrebom upravo trodimenzionalnog prostora u kojem se znakuje (Arik i Milković, 2007). Prema tome, s obzirom na modalitet znakovnih jezika prostorni odnosi jesu temeljeni na ikoničnosti znakova, točnije znakovi su motivirani određenim aspektom označitelja, svojim izgledom ili položajem unutar prostornog (ali i vremenskog) okvira. Prostor se tako u znakovnim jezicima koristi kao komponenta unutar samoga znaka, komponenta inherentna znaku (jedan od parametara), ali se koristi i referencijalno. Kod zamjenica je lokacija osobe koja znakuje ujedno i lokacija za zamjenice prvog lica, osoba ukazuje na sebe (JA) ili je orijentacija dlana, uz određeni oblik šake, prema tijelu osobe koja znakuje (MENE, MOJE). Drugo i treće lice ostvaruje se orijentacijom dlana prema adresatu koji je prisutan samom govornom činu ili prema određenom mjestu u neutralnom prostoru najčešće pored tijela osobe koja znakuje. U slučaju da je treća osoba prisutna, orijentacija dlana je prema njoj, no kada ona više nije prisutna, u komunikacijskom činu njeno mjesto i dalje ostaje nositelj semantičkog sadržaja trećeg lica jednine (u slučaju da se radi o jednoj osobi).

Jednako tako prostor ima veliku ulogu kod glagola. Prije svega glagoli se dijele na jednostavne glagole, glagole sročnosti i glagole prostora (Padden, 1990; prema Milković, 2005, 2011). Jednostavni glagoli izvode se na samom tijelu ili vrlo blizu tijela te se prema tome ne kreću kroz prostor, a informacije o licu i broju daju se zasebno. Glagoli sročnosti nose informaciju o vršitelju radnje i primatelju radnje, a pokretom i orijentacijom dlana daju informaciju o licu i broju. Glagoli prostora nose informaciju o objektu izričaja te njegovoj lokaciji.

Navedene karakteristike glagola sročnosti i glagola prostora ostvaruju se upotrebom prostora. Kod glagola sročnosti sročnost je glagola sa svojim argumentima obilježena tako da je mjesto subjekta ishodišna točka glagola dok završna točka glagola označava objekt rečenice (Sandler i Lillo-Martin, 2005). Ujedno, i smjer u kojem su okrenute ruke upućuje na objekt glagola. Kod glagola prostora pokret koji je na točno određen način smješten unutar prostora znakovanja i/ili smjer ruku prema određenim mjestima unutar prostora znakovanja predstavljaju entitete objektne stvarnosti i odnos u kojem se oni nalaze (njihov prostorni raspored). Tome istodobno uvelike doprinosi posebna podvrsta glagola prostora – klasifikatori.

Klasifikatori

Jedna od lingvističkih posebnosti znakovnog jezika su – klasifikatori. Jedan posebni morfološki podsustav kojim se označavaju prostorni odnosi, događaji koji uključuju kakvo kretanje entiteta/predmeta te oblike i dimenzije objekata (Sandler i Lillo-Martin, 2005).

Klasifikatori su kompleksne predikatne strukture koje nose informaciju o kretanju, poziciji objekta, obliku i veličini predmeta te o rukovanju predmetom. U govorenim jezicima dolaze u nekoliko oblika te su najrašireniji u jezicima Dalekog istoka. U kineskom, na primjer, nalazimo posebne oblike uz imenice prema nekim najvažnijim obilježjima entiteta koji dana imenica označava. Uz imenice koje označavaju strojeve dolazi klasifikator *tái*, uz imenice koje označavaju velike zgrade i planine dolazi klasifikator *zuó* (Ahrens, 1994; prema Ujević, 2011). U govorenim jezicima oni dolaze i u obliku morfema koji kao prefiksi ili sufiksi na imenici nose informacije o predstavljenom entitetu, odnosno njegovoj pripadnosti kojoj semantičkoj klasi.

Klasifikatori u znakovnom jeziku podijeljeni su na četiri osnovne vrste:

(Supalla, 1986; Sutton-Spence, 1999; Morgan i Woll, 2006; prema Ujević, 2011):

1. Klasifikatori entiteta (*Whole Entity classifiers*)
2. Klasifikatori rukovanja (*Handling/Instrumental classifiers*)
3. Klasifikatori koji označavaju oblik i veličinu objekta (*Size and Shape Specifiers*)
4. Klasifikatori koji označavaju tijelo ili dio tijela entiteta (*Body part classifiers*)

Radi se o kombinaciji triju parametra – oblik šake, pokret i mjesto artikulacije – koji nose navedene informacije. Ono po čemu je znak klasifikator je to da svaki od tri parametra uključenih u znak nosi neko značenje (dok kod znaka koji nije klasifikator navedeni parametri, svaki za sebe, nemaju nikakvog značenja). Kod znaka koji nije klasifikator nedominantna ruka nema nikakav morfološki značaj, ona je ili artikulatorka znaka s dominantnom rukom i simetrična dominantnoj ruci ili predstavlja mjesto artikulacije. Kod klasifikatora oblik šake dominantne ruke predstavlja određen entitet, objekt, predmet, dok nedominantna ruka može istodobno predstavljati drugi klasifikator te se time ostvaruju simultane konstrukcije kojima se izražavaju prostorni i semantički odnosi među prikazanim entitetima. Supalla (1982, 1986; prema Sandler i Lillo-Martin, 2005) ih opisuje kao predikati koji označavaju *existence* (postojanje), *location* (lokaciju) i *motion* (kretanje) prema trima vrstama "korijena" pokreta koje je odredio. Razlikuje stativne koji upućuju na samo postojanje objekta; kontaktne, koji označavaju lokaciju objekta; i aktivne koji se koriste u prikazima kakvog kretanja.

Sintaksa

Kad je riječ o sintaksi i redu riječi, u lingvistici znakovnog jezika upotrebljava se isti lingvistički termin *riječ* za onu najosnovniju autonomnu jezičnu jedinicu. U proučavanju reda riječi ponajprije se ustanovljuje onaj osnovni red riječi (Kimmelman, 2011), red riječi po kriterijima učestalosti, distributivnosti, jednostavnosti i neutralnosti pragmatičke informacije koju sadrži u sebi.

Prema dosadašnjim istraživanjima zaključak je da su SPO i SOP osnovni redovi riječi u

najvećem broju dosad opisanih znakovnih jezika svijeta. Uz osnovni red riječi postoje i dopušteni redovi riječi. Kimmelman (2011) navodi osnovne faktore koji utječu na red riječi i grupira ih kao: morfosintaktičke, semantičke, pragmatičke te faktor vizualnog modaliteta znakovnih jezika.

Morfosintaktički faktori obuhvaćaju vrstu i aspekt glagola. Jednostavni glagoli (oni koji ne mijenjaju oblik s obzirom na argument) pojavljuju se najčešće u SPO redoslijedu elemenata dok se glagoli sročnosti (koji mijenjaju svoj oblik kako bi prostorno odgovarali lokaciji svojih argumenata) pojavljuju u SOP redoslijedu. Red riječi u kojem se pojavljuju jednostavni glagoli uzima se kao onaj osnovni. Glagoli označenog aspekta pojavljuju u pravilu na kraju rečenice. Za primjere, Kimmelman (2011) navodi ASL (američki znakovni jezik), DGS (njemački znakovni jezik), VGT (flamanski znakovni jezik), LSB (brazilski znakovni jezik), HZJ, LIU (jordanski znakovni jezik).

U znakovnim jezicima postoji i dupliranje glagola – glagolski eho (*verb echo*) i glagolski sendvič (*verb sandwich*) – koji tvore specifične SPOP ili SP₁OP₂ redove riječi. Pri ponavljanju glagola (Fischer i Janis, 1990; prema Milković, 2005) oba glagola moraju pripadati istom subjektu, ali nose različite informacije. Mogući razlog takvih konstrukcija je prevelika količina informacije na prvom glagolu pri čemu dio informacije preuzima drugi glagol. U glagolskim sendvičima drugi glagol najčešće sadrži informaciju aspekta i množine ili je klasifikator sa specifičnim značenjem. U slučaju da su oba glagola identičnog oblika (Pinsonneault, 1994; prema Milković, 2005), radi se o glagolskom ehju, a razlog je pojavljivanja isticanje odnosno fokusiranje na element unutar diskursa.

Semantički su faktori (Kimmelman, 2011) reverzibilnost rečenice, životnost argumenata i glagoli negativna značenja. U reverzibilnim rečenicama argumenti glagola mogu zamijeniti svoja mjesta, agens može biti pacijens i obrnuto. Najčešći red riječi je SPO i upravo red riječi reverzibilnih rečenica uzima se kao onaj osnovni. Primjeri su ASL, VGT, LIS (talijanski znakovni jezik), HZJ, LSB. Životnost argumenata utječe na red riječi tako da živi argument u pravilu prethodi neživom (LSA, HZJ, NGT, LIS), a glagoli negativna značenja preferiraju kraj rečenice (na primjer HKSL (hongkonški znakovni jezik)).

Pragmatički se faktori odnose na red riječi koji je određen pragmatičkim odrednicama – tema i komentar, odnosno fokus te lik i pozadina (*figure, background*) – umjesto sintaktičkih – subjekt, predikat i objekt. Tema se unutar rečenice smatra onim najvažnijim elementom, odnosno red riječi određen je informacijom koju određeni elementi nose i ta se operacija naziva topikalizacija (*topicalization*). Topikalizacija (Fischer, 1975; Liddell, 1980; Aarons, 1994; prema Milković, 2005) je premještanje konstituente rečenice na njen početak čime postaje temom te rečenice i omogućava niz dopuštenih redova riječi. Ovdje su izuzetno važne nemanualne oznake jer se upravo njima (specifične za svaki od znakovnih jezika) označava promijenjeni red riječi – pauzom, smjerom pogleda, specifičnim položajem obrva, položajem i pomakom glave, brade, usana i dr. Za primjere, Kimmelman (2011) navodi LSB, LSA (argentinski znakovni jezik) i NGT

(nizozemski znakovni jezik), ISL (izraelski znakovni jezik), ASL, BSL (britanski znakovni jezik) i LSE (španjolski znakovni jezik).

U znakovnom jeziku na raspolaganju su dva identična artikulatora koji omogućavaju istodobno znakovanje argumenata jednog glagola. Iako se definira kao simultana, istodobna artikulacija dva znaka ipak je jedan od znakova konstruiran prije, postavlja se u prostor i zadržava, a zatim se znakuje drugi. Modalitet znakovnih jezika kao faktor koji utječe na red riječi najuočljiviji je u lokativnim rečenicama. Naime, to su rečenice koje aktivno upotrebljavaju prostor; one opisuju lokaciju jednog referenta u odnosu na drugi i/ili kretanje jednog u odnosu na drugi. U gotovo svim znakovnim jezicima one su drugačijeg poretka konstituenata nego su druge vrste rečenica. Najtipičniji je OSP. Primjeri su ASL, NGT, VGT, IrSL (irski znakovni jezik), SASL (južnoafrički znakovni jezik), LIS i HZJ.

Volterra et al. (1984; prema Kimmelman, 2011) ustanovljuju da se u lokativnim rečenicama radi o *ground-figure-locative relation* (prostorni odnos lika i pozadine). Predstavljanje sudionika kakva događaja u njihovom međusobnom odnosu, koje u prostornoj konceptualizaciji Belaj (2008) definira kao trajektor i orijentir. Pri tome u redoslijedu prethode veći objekti ili, s druge strane, živi argumenti, pri čemu se redoslijed *ground – figure* mijenja u *figure – ground*.

U proučavanju sintakse znakovnih jezika utvrđeni su i tzv. *pro-drop* jezici (Neidle et al., 1998, 2000; prema Milković, 2005) – oni koji dopuštaju ispuštanje subjekta i/ili objekta u rečenicama. Pri tome se ostvaruju P konstrukcije, točnije (S)P(O) konstrukcije. Javljaju se unutar jednog diskursa gdje su ispušteni elementi već poznati ili se nemanualnim oznakama upućuje na to tko je vršitelj a tko primatelj radnje.

3. STRUKTURA HRVATSKOG ZNAKOVNOG JEZIKA

3.1. Fonologija - Parametri

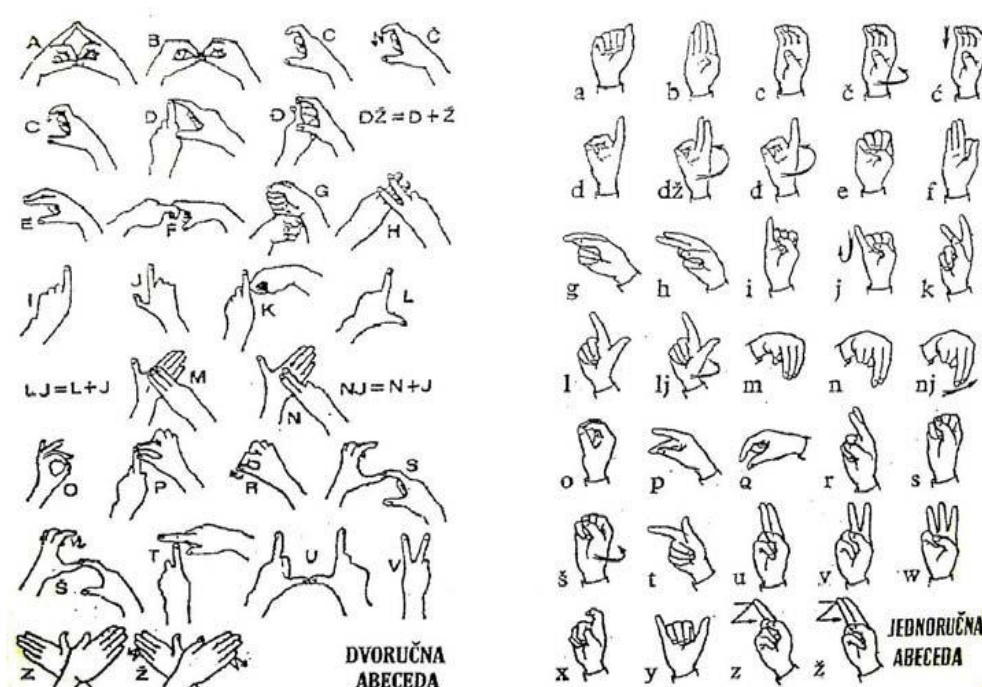
Kako i svaka gramatika započinje s najosnovnijim, najmanjim jedinicama nekog jezika, grafemima i glasovima, tako i prikaz do sada opisanih elemenata HZJ-a započinje njegovim elementarnim sastavnicama. U znakovnom jeziku to su parametri – oblik šake, mjesto artikulacije, vrsta pokreta, orijentacija dlana i nemanualne oznake. Kako je već rečeno, znakuje se u određenom prostoru ispred tijela te na samom tijelu.

Prvu analizu oblika šake napravio je Zimmermann (1986) prema kojoj je ustanovio 27 različita oblika. Nakon njega slijede Alibašić, Šarac i Wilbur (2004) koje utvrđuju postojanje pet parametara, 35 oblika šake, 13 mjesta artikulacije, 44 vrste pokreta, šest orijentacija dlana te osam skupina nemanualnih oznaka te Milković (2005), koja utvrđuje 37 oblika šake. Šarac Kuhn, Alibašić Ciciliani i Wilbur (2006) donose analizu parametara prema prozodijskom modelu fonologije znakovnog jezika predloženog od Brentari (1998; prema Šarac Kuhn et al., 2006).

U dostupnoj literaturi pretežito se upotrebljavaju engleski nazivi (koji su ujedno i jednostavniji) no budući da postoji tendencija za stvaranje hrvatske terminologije u prikazu koji slijedi uz oblike šake stoje nazivi na oba jezika. Odnosno, postojeći naziv na hrvatskom jeziku koji je jasan koristit će se samo u tom obliku, uz oblike za koje još ne postoji hrvatski naziv stajat će samo naziv na engleskom jeziku, dok će na oba jezika stajati oni nazivi koji možda nisu potpuno jasni.

3.1.1. Oblik šake

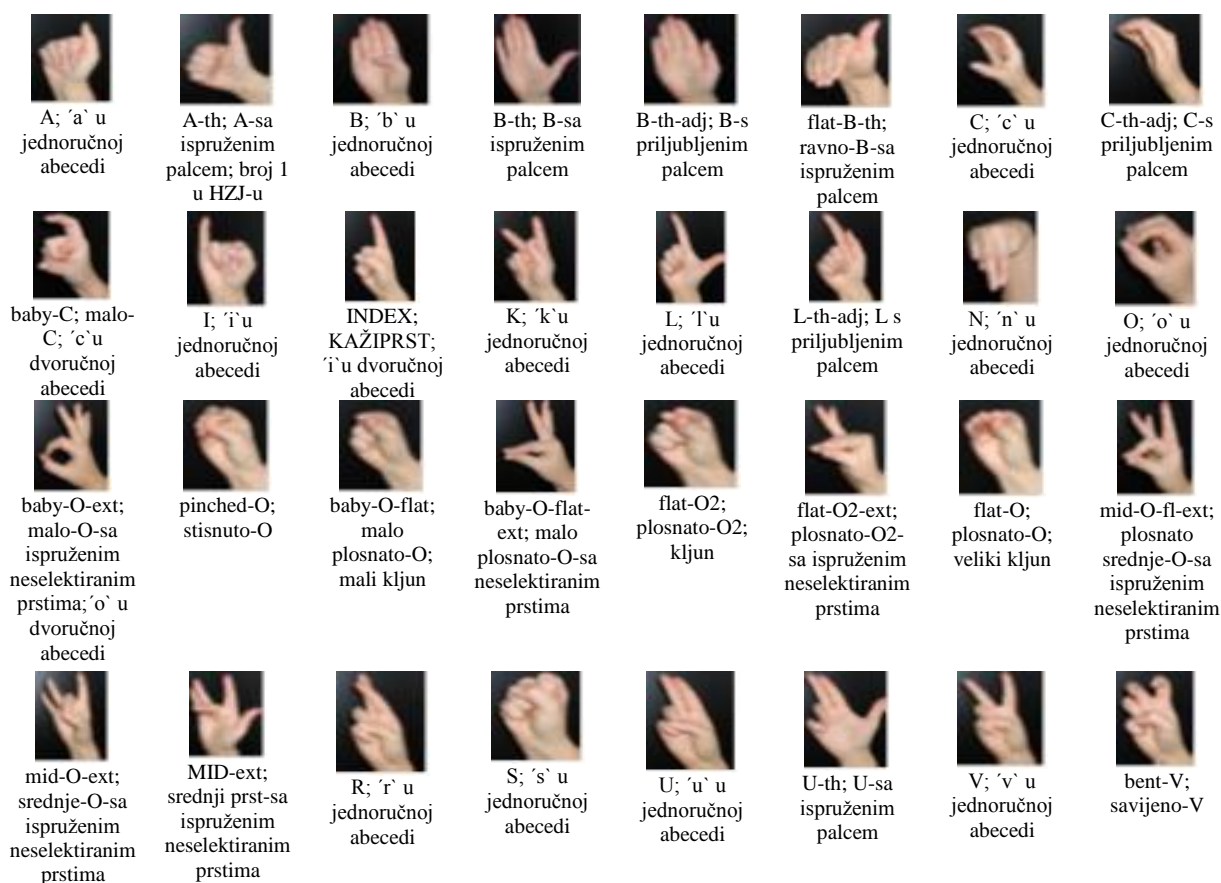
Šarac Kuhn et al. (2006) utvrđuju 44 oblika šake u HZJ-u. Od tih 44 oblika, 17 je oblika koji su sastavnice jednoručne abecede, dok su njih 10 sastavnice dvoručne abecede. Kako je već spomenuto, ručne abecede pomoćno su sredstvo u komunikaciji koje se koriste pri sricanju imena, naziva, stručne terminologije kao i stranih imena i naziva.

(Šarac Kuhn et al., 2006: 56)

Oblici šake definirani su odnosno nazivani prema osnovnim karakteristikama dok su onima sadržanima u abecedama dodijeljena imena prema slovima koje predstavljaju.

Oblici šake (Šarac Kuhn et al., 2006: 56):

Skraćenice na engleskom označavaju: *th* – ispružen palac, *th-adj* – priljubljen palac (točnije ispružen i priljubljen dlanu), *ext* – ispruženi neselektirani prsti, *bent* – savijeni, *flat* – plosnati.

3.1.2. Mjesto artikulacije

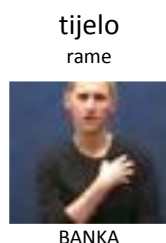
Prema prozodijskom modelu, Brentari (1998; prema Šarac Kuhn et al., 2006) dijeli tijelo na četiri glavne regije i osam područja unutar svake, kako je vidljivo u tablici:

Mjesta artikulacije (Brentari, 1998; prema Šarac Kuhn et al., 2006):

Regija/područje	GLAVA	RUKA	TIJELO	ŠAKA
1	tjeme	nadlaktica	vrat	dlan
2	čelo	unutarnja str. lakta	rame	jagodice prstiju
3	oko	vanjska str. lakta	ključna kost	hrbat šake
4	obraz	vanjska str. podlaktice	torzo-gornji dio	vrhovi prstiju
5	gornja usna	unutarnja str. podlaktice	torzo-srednji dio	radijalna str. prstiju
6	usta	ulnarna str. podlaktice	torzo-donji dio	ulnarna str. prstiju
7	brada	vanjska str. ručnog zgloba	struk	vršak prsta
8	ispod brade	unutarnja str. ručnog zgloba	bokovi	baza dlana

Primjeri znakova s navedenim mjestima artikulacije (Šarac Kuhn et al., 2006: 51):

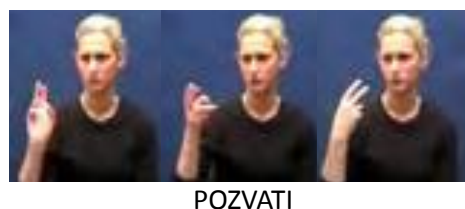
Uz ova nabrojana mjesta artikulacije Šarac Kuhn et al. (2006) navode i specifičnosti za HZJ. U regiji glave navode i prednju stranu vrata (DOSTA-MI-JE). Uz bradu, navode primjer znaka MAČKA koji se znakuje postranično brade. Na ruci, kod znaka KRUH radi se zapravo o radijalnoj strani ručnog zgloba. Primjera znaka s mjestom lokacije jagodice prstiju nema. Radi se o sveukupno 34 mjesta artikulacije. Kao što je vidljivo, potrebna su daljnja istraživanja koja će na adekvatan način obuhvatiti sve postojeće osobitosti HZJ-a.

3.1.3. Orijentacija dlana

Orijentacija dlana odnosi se na relaciju područja šake i mjesta artikulacije te uključuje orijentaciju dlana te orijentaciju prstiju odnosno članaka na prstima ako su prsti savinuti. Šest je osnovnih orijentacija u HZJ-u: prema gore, prema dolje, prema lijevo, prema desno, prema naprijed i prema natrag. Najčešća je orijentacija prema natrag što znači da je dlan okrenut prema osobi koja znakuje (Šarac Kuhn et al., 2006).

Uloga orijentacije dlana najbolje se može prikazati na primjeru slaganja glagola sa svojim argumentima (Meir, 1998; prema Šarac Kuhn et al., 2006). Pokret unutar znaka označava semantičku/tematsku poveznicu argumenata (subjekt je polazište (*source*) radnje, objekt krajnja točka (*goal*) radnje) dok usmjerenje dlana upućuje na to koji je od argumenata subjekt a koji objekt. Dlan se usmjerava prema subjektu, a u slučaju tzv. obrnutih glagola (*backwards verbs*) dlan se usmjerava prema objektu. Odnosno kod obrnutih glagola objekt je ono ishodište radnje dok je subjekt krajnja točka radnje.

Meir (1998; prema Šarac Kuhn et al., 2006) razlikuje i orijentaciju od usmjerenja no ona u HZJ-u još nije istražena i eventualno potvrđena. U HZJ-u obrnuti su glagoli na primjer: UZETI, KOPIRATI i POZVATI (Šarac Kuhn et al., 2006: 62).

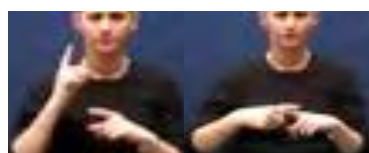

3.1.4. Pokret

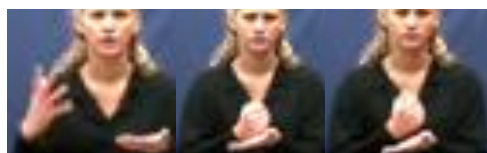
U HZJ-u Šarac Kuhn et al. (2006) utvrđuju 37 vrsta pokreta. Razlikuju ih prema tome koji dio ruke izvodi pokret – radi li se o cijeloj ruci, šaci ili samo o prstima šake. Zatim radi li se o jednostavnim znakovima koji sadrže jedan pokret ili o znakovima koji sadrže više pokreta. U tom slučaju radi se o kombinaciji putanje i pokreta ručnog zgloba ili članaka prstiju (što znači promjena oblika šake, "kimanje" ručnog zgloba ili njegova rotacija). Poput: [kontra(lateralno)-ipsi(lateralno)] (*contra(lateral)-ipsi(lateral)*) – ZAGREB, [dodirivanje] (*touching*) – TOČNO, [skupljanje šake] (*grabbing*) – USPJEH, [izmjenično gore-dolje] (*upward-downward*) – ILI, [titranje dlana] (*flutter at wrist*) – 50, [pivot u ručnom zglobu] (*wrist pivot*) – UTAKMICA.

ZAGREB

TOČNO

USPJEH

ILI

50

UTAKMICA

(Šarac Kuhn et al., 2006: 63)

3.1.5. Nemanualne oznake

Nemanualne oznake igraju izuzetno važnu ulogu u svim do sada istraženim elementima HZJ-a – u upitnim konstrukcijama, niječnim strukturama, u izražavanju lica kod zamjenica, pri izražavanju aspekta glagola, u sintaksi itd. Šarac Kuhn et al.(2006) rade osnovnu klasifikaciju grupiravši ih u osam skupina:

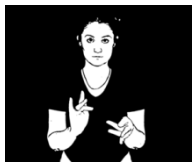
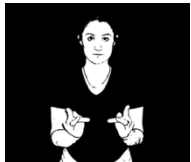

1. Oblik usana – obuhvaća djelomično ili potpuno izgovaranje riječi, koja se simultano i znakuje (*mouthing*), te specifične pokrete usta (*mouth gestures*) koji se odnose na pokrete

- usana, a koji nisu izgovorene riječi već su to: pućenje usana, zaokruživanje usana, rastezanje usana te rastezanje usana s kutovima usana okrenutima ili prema dolje ili prema gore;
2. Smjer pogleda – može biti prema gore, prema dolje, prema lijevo te prema desno; odnosno prema adresatu ili prema lokaciji u prostoru, a koja označava entitet smješten u taj prostor;
 3. Položaj obrva – mogu biti gore ili dolje, odnosno podignute ili spuštene;
 4. Treptanje – može biti jednostruko ili višestruko;
 5. Pokret glave – koji obuhvaća pokrete glave prema gore, prema dolje, prema lijevo i prema desno;
 6. Kimanje/odmahivanje glavom – mogu biti jednostruki ili višestruki;
 7. Rotiranje tijela;
 8. Naginjanje tijela – prema naprijed, prema natrag, prema lijevo, prema desno, lijevo-desno i slijeganje ramena.

Znakovi znakovnog jezika međusobno se mogu razlikovati po svim parametrima, oni koji se razlikuju u samo jednome tvore minimalne parove. U HZJ-u primjeri su minimalnih parova (prema Milković, 2005): znakovi koji se razlikuju po obliku šake (BIJELO, LIJEN, MILOST); po mjestu artikulacije (BALAVAC, MAJMUN, ŽEDAN); po vrsti pokreta (brojevi 2, 20, 200; UTAKMICA i NEPRIJATELJ); po orijentaciji dlana (RAZLIKA, RAVNOTEŽA; zamjenice JA i TI).

Slikovni primjeri minimalnih parova (Šarac Kuhn et al., 2006: 49):

po obliku šake			po mjestu artikulacije		
					
LIJEN-kažiprst	BIJELO-broj 1	MILOST-ispruženi dlan	BALAVAC-nos	MAJMUN-brada	ŽEDAN-vrat

po vrsti pokreta		po orijentaciji dlana	
			
UTAKMICA-pivot u ručnom zglobu	NEPRIJATELJ-približavanje	RAZLIKA-dlan prema gore	RAVNOTEŽA-dlan prema dolje

Prema navedenim parametrima i prema tome gdje se u prostoru artikulacije znakovi proizvode, Milković (2005) diferencira pet tipova znakova u HZJ-u:

Postoje znakovi koji su artikulirani jednom rukom u neutralnom prostoru, bez dodirivanja tijela (50). Zatim su tu znakovi artikulirani jednom rukom uz kontakt na bilo kojem dijelu tijela

osim na suprotnoj ruci (BIJELO). Zatim slijede znakovi artikulirani objema rukama pri čemu razlikuje one u čijoj artikulaciji obje ruke izvode isti pokret (RAZLIKA) te oni u čijoj je artikulaciji jedna ruka aktivna dok je druga pasivna (TOČNO). Kod potonjih dodatno razlikuje one istih oblika šaka (TOČNO) i one znakove pri čijoj artikulaciji objema rukama koje nisu aktivne šake nisu istih oblika (MIŠ).

3.2. Morfosintaksa

3.2.1. Glagoli

Glagoli su u cjelokupnoj ljudskoj jezičnoj djelatnosti izuzetno kompleksna kategorija kojima se izražava radnja, stanje i zbivanje sudionika nekog iskustva te ih se smješta u jedan prostorno vremenski odnosni okvir prema čemu se dalje dijele prema vidu (svršeni, nesvršeni), predmetu radnje (prelazni, neprelazni, povratni) i stanju (aktiv, pasiv; radni, trpni). Za posebno, detaljno i točno definiranje kakve radnje s obzirom na trajanje, ali i način na koji se odvija, razlikujemo vid (aspekt), *aktionsart* (način vršenja radnje), aspektnost i završnost (teličnost) i svršenost (perfektivnost) (Novak Milić, 2010).

3.2.1.1. Vrste glagola

Milković (2011) zaključuje u HZJ-u osnovnu podjelu glagola prema kojoj prije svega razlikujemo jednostavne glagole (*plain verbs*), glagole sročnosti (*agreement verbs*) i glagole prostora (*spatial verbs*). Jednostavni glagoli izvode se na samom tijelu ili u neposrednoj blizini tijela te su prema tome ne kreću kroz prostor, informacije o licu i broju daju se zasebno, a glagolski vid i način ostvaruju se ponavljajućim pokretima te nemanualnim oznakama. Glagoli sročnosti svojim pokretom i orijentacijom obuhvaćaju informacije lica i broja te informaciju vršitelja i primatelja radnje. Kod takvih je glagola polazna točka artikulacije glagola zapravo lokacija subjekta, dok je završna točka artikulacije lokacija objekta. Iznimku čini nekolicina već spomenutih *obrnutih* glagola kod kojih se početna točka odnosi na objekt, dok se završna odnosi na subjekt. Na isti način kao kod jednostavnih glagola način i vid glagola sročnosti ostvaruju se promjenom pokreta i nemanualnim oznakama. Glagoli prostora nose informaciju o objektu glagola te lokaciji objekta glagola. Nemaju fleksiju lica i broja, a način i vid ostvaruju se mijenjanjem pokreta te nemanualnim oznakama. Kao podvrsta glagola prostora ubrajaju se klasifikatori.

Svojim radom, Milković (2011) dokazuje da se glagoli HZJ-a, s obzirom na način vršenja glagolske radnje, dijele na navedene četiri skupine te utvrđuje podjelu glagola s obzirom na način izražavanja kategorije vida na tri skupine: glagoli promjena (*verbs of modification*), glagoli slaganja (*verbs of composition*) i glagoli različitih osnova (*different stems*). Nemanualna obilježja, konkretno specifične pokrete usta kod svršenih i nesvršenih glagola opisala je Dukić (2011).

Klasifikatori

Klasifikatori predstavljaju posebne predikatne strukture kojima se izražava pozicija, oblik i veličina objekta, rukovanje kakvim predmetom, kretanje kakvog entiteta te prostorni odnos dvaju elemenata. Unutar opće podjele glagola na jednostavne, glagole sročnosti i glagole prostora, klasifikatori su podvrsta glagola prostora.

Prema podjeli i opisu klasifikatora u poglavlju Struktura znakovnog jezika, pri utvrđivanju klasifikatora u HZJ-u korištena je podjela klasifikatora na četiri vrste: klasifikatori entiteta, rukovanja, koji označavaju oblik i veličinu objekta te koji označavaju tijelo ili dio tijela. Na fonološkoj razini radi se o određenim oblicima šake, kojih je ograničeni broj koji na semantičkoj i sintaktičkoj razini tvore kompleksne strukture kojima se s obzirom na specifičnost znakovnog jezika, simultanost, izriču kako sami entiteti tako i ono što se s njima događa, u kakvim su položajima i/ili u kakvim su odnosima s onime što ih okružuje. Klasifikatore u HZJ-u opisala je Ujević (2011).

Klasifikatori entiteta

Klasifikatori entiteta označavaju bića i nežive predmete. Ujević (2011) utvrđuje sedam oblika šaka koji se pojavljuju u funkciji klasifikatora entiteta: INDEX, bent-V, U, B-th, bent-5, B i V. Sa značenjem bića pojavljuju se oblici šake: INDEX, V, bent-V i U, kojima se ujedno iščitavaju informacije o položaju i smjeru kretanja predstavljenog entiteta. INDEX i U gotovo uvijek predstavljaju čovjeka dok bent-V najčešće predstavlja životinju.

Isključivo za neživa bića odnosno predmete (kao i njihov položaj i kretanje) utvrđeni su oblici šake: B-th, bent-5 i B.

Primjer klasifikatora živog bića, čovjeka:
Oblik šake INDEX

CL: čovjek-stoji

CL: dva-čovjeka
(Ujević, 2011: 23)

CL: nakloniti-se-jedan-drugome

Primjer klasifikatora predmeta:
Oblik šake B-th – ravni i široki predmeti

LR-CL: tvrda-podloga; DR-CL: tanjur-pada
'tanjur pada sa stola'
(Ujević, 2011: 27)

Klasifikatori rukovanja

Specifičnost klasifikatora rukovanja je da se oblikom šake prenose i informacije o predmetu kojim se rukuje, njegovoj veličini, obliku te načinu kretanja odnosno rukovanja. U HZJ-u Ujević (2011) opisuje 11 oblika šaka koji se pojavljuju u ulozi klasifikatora rukovanja: S – za dugačke, tanke predmete; C – cilindrični predmeti; bent-5 – okrugli predmeti; X-th-adj – dugi i tanki predmeti s drškom; flat-O – ravni i plosnati predmeti; C-th-adj – veći plosnati predmeti; B-th – ravni i plosnati predmeti; flat-B-th – veći, teži predmeti; baby-O-flat-ext i baby-O-flat – mali, tanki predmeti s drškom; baby-O-ext – mali tanki predmeti. Najčešći je oblik šake S, a oblik šake X-th-adj isključivi je klasifikator rukovanja čiji primjeri slijede:

Oblik šake S

CL: uska cijev
'osoba nosi usku cijev na ramenu'
(Ujević, 2011: 39)

Oblik šake X-th-adj

CL: bojati-zid-valjkom
'osoba boji zid valjkom'
(Ujević, 2011: 37)

Klasifikatori oblika i veličine predmeta

Prema samom nazivu radi se o oblicima šake koji nose informaciju o obliku i veličini predmeta. Utvrđeno je sedam oblika šaka u ovoj skupini klasifikatora a usko su povezani s klasifikatorima rukovanja jer ujedno govore o veličini i obliku predmeta kojima se manipulira: bent-5 – veliki, okrugli predmeti; C – cilindrični i zakrivljeni predmeti; INDEX – veliki, četvrtasti i

ovalni predmeti; baby-O-ekst – vrlo tanki, uski predmeti; flat-O – tanki i plosnati predmeti; S – dugački, tanki, zaobljeni predmeti; B-th – veliki, ravni, široki i teški predmeti. Najčešći je oblik šake bent-5, a iako je pojavnost oblika šake B-th najmanja, zanimljiva je stoga što s određenim mjestom artikulacije i pokretom nosi informaciju i o količini predmeta o kojemu je riječ.

Oblik šake bent-5 – predmeti okruglog oblika poput lopte ili jabuke:

CL: jabuka
(Ujević, 2011: 44)

Oblik šake B-th – veliki, teški predmeti:

CL: velika-kutija
(Ujević, 2011: 48)

Klasifikatori koji označavaju tijelo ili dio tijela

Utvrđeno je sedam različitih oblika šaka kojima se sustavno izražavaju dijelovi tijela čovjeka ili životinje: B-th – stopala i jezik; INDEX – noga; bent-V – koljena; bent-5 – čeljust životinje; mačka, pas; S – glava, koljeno; X – noga, koljeno; B – stopalo. Najčešći zabilježeni oblik šake je B-th. Osim što predstavljaju navedene dijelove tijela čovjeka i životinje, u simultanim konstrukcijama predstavljaju i prostorni odnos dva entiteta.

Oblik šake B-th – stopala – koji predstavljaju situacije stajanja, hodanja, puzanja ili klizanja:

CL: osoba-stoji
(Ujević, 2011: 34)

Oblici šake INDEX i bent-5 – primjer simultane konstrukcije dvaju klasifikatora:

LR-CL: noga; DR-CL: čeljust psa
'pas grize čovjeka za nogu'
(Ujević, 2011: 30)

3.2.1.2. Aspekt

Vid (aspekt) podrazumijeva gramatičko-morfološku jezičnu kategoriju glagola prema tome opisuju li svršenu (ograničenu) ili nesvršenu (neograničenu) radnju. Glagoli koji imaju obilježen vid dolaze u parovima, tzv. vidski parnjaci, u kojima je jedan svršeni, a drugi nesvršeni i to je jedina razlika među njima. Aktionsart je leksička kategorija i obilježava način odvijanja kakve radnje i glagoli se ne pojavljuju u parovima već u nizovima u kojima se mijenja i značenje glagola. Aspektnost označava svršenost ili nesvršenost radnje, ali na sintaktičkoj razini. Završnost (teličnost) podrazumijeva svojstvo glagola ili glagolske fraze da radnju prikazuje kao završenu (telična) ili nezavršenu (atelična), pri čemu telični događaji i situacije sadrže krajnju točku u kojoj radnja završava. Svršenost (perfektivnost) je također zasnovana na glavnoj opreci između perfektivnosti i imperfektivnosti no, za razliku od vida, tu je kod svršenih glagola u fokusu rezultat uspješno završene radnje (Novak Milić, 2010).

Kategorija teličnosti glagola povezana je s Vendlerovom (1967; prema Milković 2011) klasifikacijom glagolskih izraza, koja je temeljena na njihovim osnovnim značenjskim obilježjima i prema kojoj razlikujemo: glagole stanja (*states*), glagole radnje (*activities*), glagole ostvarivanja (*accomplishment*) i glagole postignuća (*achievement*). Glagoli stanja i radnje ne obuhvaćaju krajnju točku te su prema tome atelični; opisuju situacije koje traju, s time da glagoli stanja podrazumijevaju situacije koje se ne mijenjaju u određenom vremenu, a glagoli radnje obuhvaćaju neku promjenu unutar određenog vremenskog okvira. Glagoli ostvarivanja i glagoli postignuća telični su glagoli, a međusobno se razlikuju u tome što glagoli ostvarivanja obuhvaćaju proces koji završava u krajnjoj točki radnje, dok su glagoli postignuća usredotočeni na promjenu koja se događa u jednoj i određenoj vremenskoj točki.

Glagolski vid

Milković (2011) u HZJ-u utvrđuje sustavnost pojavljivanja tri načina izražavanja kategorije glagolskog vida. Jedna skupina glagola upotrebljava drugi glagol kojim tvori svoj vidski parnjak. Ti su glagoli nazvani glagoli različitih osnova (*different stem verbs*). U drugu skupinu ubrajaju se glagoli koji razliku u vidu ostvaruju promjenom vrste pokreta. Ti se glagoli nazivaju glagoli promjena (*verbs of modification*). I treću skupinu čine glagoli koji svojem nesvršenom glagolu nadovezuju ili drugi glagol ili česticu kojima tvori svoj svršeni vidni parnjak. Ti se glagoli nazivaju glagoli slaganja (*verbs of composition*).

1. Glagoli različitih osnova (*different stem verbs*)

Radi se o vidskim parnjacima glagola koji su različitih osnova; vidskom paru u kojem su glagoli suprotnog semantičkog značenja potpuno drugačije fonološke strukture. Vidskom paru u hrvatskom jeziku putovati – doputovati u HZJ-u odgovara vidski par PUTOVATI – STIĆI:

PUTOVATI

STIĆI

(Milković, 2011: 46)

2. Glagoli promjena (*verbs of modification*)

Kod ovih glagola dolazi do fonološke promjene, konkretno promjene u vrsti pokreta, koja označava promjenu vida. S obzirom na pokret sadržan u korijenu glagola razlikujemo dvije vrste glagola promjena. Kod obje vrste radi se ostvarivanju semantičkog antipoda u vidskim parovima izvođenjem iz bazičnog oblika. Razlikuju se po tome je li bazični oblik svršeni te se nesvršeni parnjak izvodi iz tog oblika (imperfektivizacija), ili se radi o nesvršenom bazičnom obliku iz kojeg se izvodi njegov svršeni parnjak (perfektivizacija).

Imperfektivizacija

Glagoli koji su svršeni u svom bazičnom obliku i iz kojeg se imperfektivizacijom tvore njihovi nesvršeni vidski parovi, u svojoj fonološkoj strukturi sadrže jednostruki oštri pokret te jasno vidljivo mjesto u prostoru znakovanja na kojem se ostvaruje krajnja točka označene radnje. Kod tih glagola utvrđene su vrste pokreta: promjena oblika šake, promjena orijentacije, promjena postavki i promjena lokacije. Imperfektivizacija se ostvaruje ponavljanjem utvrđene korijenske vrste pokreta.

a) promjena oblika šake: [otvoreno → zatvoreno]

[otvoreno → zatvoreno]
UGASITI

[otvoreno → zatvoreno] ponavljanje: [otvoreno → zatvoreno]
GASITI

(Milković, 2011: 48)

b) promjena orijentacije: [ekstenzija] (*extension*)

[ekstenzija]
DAROVATI

[ekstenzija] ponavljanje: [ekstenzija]
DARIVATI

(Milković, 2011: 53)

c) promjena postavki: [ipsi(lateral)] → [kontra(lateral)]

[ipsi→kontra]
DONIJETI

[ipsi→kontra] ponavljanje: [ipsi→kontra]
DONOSITI

(Milković, 2011: 50)

d) promjena lokacije: [pivot]

[pivot]
PRODATI

[pivot] ponavljanje:[pivot] ponavljanje:[pivot]
PRODAVATI

(Milković, 2011: 51)

Perfektivizacija

Glagoli koji su nesvršeni u svom primarnom obliku sastoje se od višestrukih pokreta – triler. Perfektivizacija podrazumijeva promjenu korijenskog pokreta i ostvaruje se na dva načina: svršeni oblik datog glagola ima jednostruki oštri pokret s putanjom ili se triler pokretu dodaje putanja s oštrim završetkom.

a) promjena pokreta

[triler]
PUTOVATI

[putanja: luk]
OTPUTOVATI

(Milković, 2011: 56)

b) dodavanje pokreta

[triler]
BRISATI

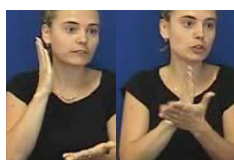

[putanja] + [triler]
OBRISATI

(Milković, 2011: 57)

3. Glagoli slaganja (*verbs of composition*)

Glagoli slaganja u svom su primarnom obliku imperfektni i sastoje se od višestrukih pokreta. Svršeni se oblik tih glagola tvori dodavanjem znaka u značenju drugog glagola koji je svršeni (DOBITI, USPJETI, DOĆI), prijedloga DO, zamjenice SVE ili priloga VEĆ i GOTOVO. Svršeni se oblici tih glagola zapravo sastoje od glagola koji označava radnju kao proces i od završnog stanja te radnje: 'izboriti' = BORITI + DOBITI ili 'prošetati' = ŠETATI + DO:

VEĆ

+ DORUČKOVATI

'pojesti doručak' (Milković, 2011: 60)

Jednako tako, utvrđuje vidске parove u kojima se radi o glagolima koji pripadaju različitim klasama prema Vendlerovoj podjeli glagola. U primjeru vidskog para TRAŽITI – NAĆI radi se o nesvršenom glagolu koji je u Vendlerovoj klasifikaciji glagola glagol radnje (*activities*) dok je svršeni glagol glagol postignuća (*achievement*):

TRAŽITI

NAĆI

(Milković, 2011: 63)

Milković (2011) u svojoj analizi glagola u HZJ-u navodi razlikovanje ponavljanja i reduplikacije, pri čemu su oba obilježja karakteristična za nesvršene oblike glagola. Naime, ponavljanje se odnosi na leksičko i prozodijsko ponavljanje znaka dok reduplikacija označava ponavljanje kakvog elementa u svrhu derivacije i fleksije.

U reduplikaciji razlikujemo *base* i *copy*, odnosno korijenski pokret smatra se bazom koja se kopira najmanje dva puta. Između baze i kopije postoji *return*, odnosno povratak pokreta

artikulatora u njegovu originalnu poziciju, tj. u polazišnu točku. U tom se trenutku odvija promjena pokreta koja je suprotna onoj promijeni koja je prisutna u bazi. Reduplikacija se stoga sastoji od barem jedne baze i dvije kopije.

Te se fonološke sastavnice (baza, povratak i kopija), odnosno reduplikacije, koriste u tvorbi nesvršenih glagola dodatne determinacije radnje kao habitual (*habitual*), iterativ (*iterative*), durativ (*durative*) – trajni (*continuous*) i progresivni (*progressive*) te stalni (*incessant*) glagoli.

a) habitual

Habitual označava radnju koja se pojavljuje redovito, radnje koje se ponavljaju unutar dužeg razdoblja. U HZJ-u prisutna je reduplikacija glagola unutar koje je povratni pokret istog trajanja kao i korijenski pokret čime se ukazuje na redovnost ponavljanja izrečene radnje.

b) iterativ

Za razliku od habituala, kod iterativnih glagola povratni je pokret duži od onog korijenskog. Ujedno, kada se želi naglasiti duže razdoblje između samih događaja, putanja povratnog pokreta je kružna.

c) durativ

Glagoli koji označavaju radnju koja se odvija odnosno koja traje duže, ali određeno vrijeme nazivaju se durativni glagoli.

Prema istraženim primjerima durativni glagoli imperfektni su u svom primarnom obliku a naglašavanje trajanja radnje ostvaruje se produžavanjem artikulacije pokreta te se u ponavljanje pokreta dodaje trasiranje. Trajni (*continuous*) glagoli tipični su durativni glagoli.

[krug]

GASITI VATRU – trajni (Milković, 2011: 68)

Progresivni aspekt durativnih glagola određen je time što se proces odnosno radnja trenutno odvija te obuhvaća napredovanje radnje. Prisutan je jednostruki polagani pokret koji upućuje na progresivnost procesa.

VATRA

ŠIRITI SE

‘požar koji se širi’ – progresiv (Milković, 2011: 68)

d) stalni (*incessant*) glagoli

Kod stalnih (*incessant*) glagola semantički je naglasak na neprekidno trajanje radnje odnosno procesa. Nema jasnog početka radnje niti jasnog pretpostavljenog završetka radnje. Ostvaruje se ponavljanjem s povratkom sadržanim u korijenskom pokretu [triler].

[triler]

GORJETI – stalni (Milković, 2011: 69)

Nemanualna obilježavanje glagolskog vida – specifični pokreti usta

Uz prikazano manualno označavanje glagolskog vida u HZJ-u, značajnu ulogu nemanualnih obilježja, specifičnih oblika usta, u označavanju glagolskog vida proučila je Dukić (2011). Prvenstveno navodi podjelu specifičnih pokreta usta prema Schalber (2004; prema Dukić, 2011) na dvije skupine: postojeane nemanualne oznake usta (*posture nonmanuals*; P-NM) i nemanualne oznake promjena na ustima (*transition nonmanuals*; T-NM). Postojane nemanualne oznake usta obuhvaćaju kontinuirani, nepromjenjivi oblik usta simultan sa znakom koji se izvodi dok

nemanualne oznake promjena na ustima podrazumijevaju naglu promjenu prisutnog obilježja.

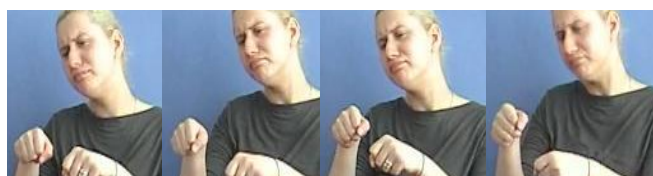
Postojanim nemanualnim oznakama obilježeni su nesvršeni glagoli i, prema Vendlerovoj podjeli glagola, glagoli stanja (*states*) i glagoli radnje (*activities*). Nemanualnim oznakama promjene na ustima obilježeni su svršeni glagoli te glagoli ostvarivanja (*accomplishment*) i postignuća (*achievement*). Prema tome na isti je način nemanualnim obilježena završnost, teličnost glagola.

1. Specifični pokreti usta kod nesvršenih glagola

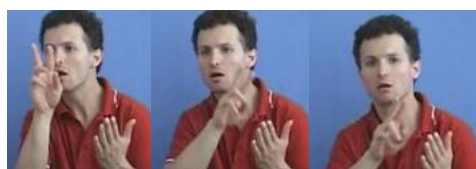
U HZJ-u 17 je različitih postojanih nemanualnih oznaka usta kod nesvršenih glagola. No kako se radi se o opisima pokreta uočenima tijekom znakovanja u konkretnom istraživanju, potrebna su dodatna istraživanja koja bi pokazala radi li se možda o manjem broju pokreta, ali koji bi bili oni osnovni, dok bi ostali uočeni bili varijacije. Kod oblikovanja nesvršenih glagola prisutni su kontinuirani, neprekidni specifični oblici usta. Najčešći su:

a) [mmm] – zatvorena usta, napućene usne

b) [aaa] – otvorena usta

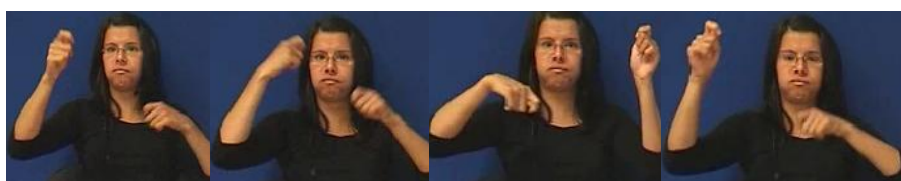

BUDITI

ČITATI

c) [pff] – dugi izdah

GRADITI

(Dukić, 2011: 26; 27)

2. Specifični pokreti usta svršenih glagola

Svršeni su glagoli u HZJ-u obilježeni nemanualnim oznakama promjene na ustima i navedenim istraživanjem utvrđeno ih je 10. Isto kao i kod postojanih nemanualnih oznaka usta, potrebna su dodatna istraživanja kojima bi se utvrdile sve nemanualne oznake prisutne u HZJ-u te iz tog razloga slijede primjeri onih najčešćih diskontinuiranih nemanualnih oznaka usta.

a) [pf] – izdah

OTPUTOVATI

b) [otvoreno → zatvoreno] – promjena otvorenosti usta

(BORITI+USPJETI) IZBORITI

c) [p]

GURNUTI

(Dukić, 2011: 17; 29)

Aktionsart

Aktionsart u HZJ-u opisala je Milković (2011). Aktionsart je leksička kategorija i obilježava način odvijanja neke radnje. U ovoj gramatičkoj kategoriji glagoli se ne pojavljuju u parovima već u nizovima. S obzirom na aktionsart, klasifikacija glagola HZJ-a slijedi onu Vendlerovu unutar koje opet razlikujemo i kategoriju teličnosti (prema Milković, 2011). Glagoli stanja i radnje ne obuhvaćaju krajnju točku, te su prema tome atelični glagoli, dok su glagoli ostvarivanja i glagoli postignuća telični glagoli, obuhvaćaju krajnju točku glagolske radnje. U ovim kategorijama ključnu ulogu ima parametar – pokret.

a) glagoli stanja (*states*)

Kod glagola stanja zabilježen je pokret koji je jednostruk te završava obilježjem [zadržavanje] (*hold*), ili pokreta uopće nema (STAJATI/BITI). Stanje se označava glagolima radnje kod kojih je sadržano ponavljanje pokreta, no u ovom slučaju ponavljanje ne označava iteraciju, već označava situaciju koja se ne mijenja kroz vrijeme (VRIJEDITI).

[zadržavanje]

STAJATI/BITI (Milković, 2011: 73)

[ponavljanje: distalno-proksimalno]
VRIJEDITI (Milković, 2011: 73)

b) glagoli radnje (*activities*)

Glagoli radnje za razliku od glagola stanja uključuju promjenu nakon, odnosno unutar, određenog perioda. No, oni su durativni i bez prirodne krajnje točke odvijanja radnje ili procesa. U HZJ-u glagoli radnje sadrže tri vrste pokreta: triler, ponavljanje i trasiranje. U artikulaciji glagola radnje nema primjera bilo kakvog fonološkog obilježja koje bi moglo interpretirati kao krajnja točka kakvog događaja.

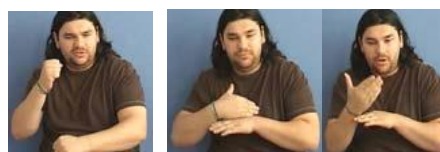
[triler] + [trasiranje]
RONITI (Milković, 2011: 76)

c) glagoli ostvarivanja (*accomplishments*) i postignuća (*achievements*)

Glagoli ostvarivanja opisani su kao radnje koje se sastoje od procesa i završnog stanja. U HZJ-u tvore se ili slaganjem glagola radnje i završnog stanja ili drugom putanjom s oštrim završetkom pokreta. U oba slučaja i rezultat radnje i proces koji dovodi do njega jasno su iskazani. Glagoli su postignuća usredotočeni na rezultat procesa ili stanje.

PRATI
‘Oprao je (psa)’ (Milković, 2011: 81)

CL:S
OTVORITI
‘Otvorio je škrinju metalnom šipkom’ (Milković, 2011: 78)

Teličnost glagola, obuhvaća li glagol krajnju točku kakve radnje odnosno procesa ili ne, osnova je tzv. hipoteze vidljivosti događaja (*Event visibility hypothesis*). Predložila ju je Wilbur (2003; prema Dukić, 2011) i prema toj je hipotezi semantičko obilježje događaja vidljivo i u samoj fonološkoj strukturi glagola. Telični glagoli sadrže četiri obilježja na fonološkoj razini koja označavaju krajnju točku interpretirane radnje ili procesa (Wilbur, 2003; prema Milković 2011):

1. promjena oblika šake
 - promjena otvorenosti: [zatvoreno/otvoreno]; [otvoreno/zatvoreno]
2. promjena orijentacije

- [supinacija], [pronacija], [fleksija], [ekstenzija]

3. pokret do određene točke unutar prostora artikulacije ili do točke kontakta s tijelom s naglim zaustavljanjem

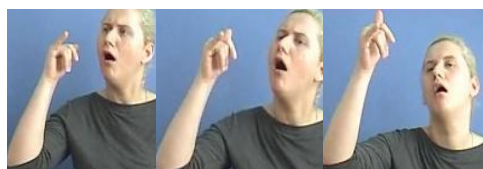
- promjena postavke: [distalno/proksimalno], [kontralateralno/ipsilateralno], [gore/dolje]

4. promjena lokacije koja uključuje i kontakt

Kod tih je glagola navedenim obilježjima jasno naznačeno početno i završno stanje prikazane radnje ili procesa. Atelični glagoli nemaju krajnju točku realizacije glagolske radnje i tvoreni su prozodijskim obilježjima [triler], [zadržavanje], [trasiranje] i [ponavljanje].

UGRISTI - telični

PUTOVATI - atelični

(Dukić, 2011: 8)

3.2.2. Zamjenice

Artikulacija zamjenica u znakovnim se jezicima ostvaruje pokazivanjem (kažiprstom, odnosno dlanom) prema određenoj lokaciji u prostoru.

U HZJ-u, Alibašić (2003) te Alibašić Ciciliani i Wilbur (2006) utvrđuju pet funkcija pokazivanja: pokazivanje u funkciji osobnih zamjenica, u funkciji pokaznih zamjenica, u funkciji lokativa, u funkciji posvojnih zamjenica i povratno-posvojne zamjenice. U funkciji osobnih i pokaznih zamjenica te u funkciji lokativa upotrebljava se kažiprst kojim se ukazuje na referent, dok je u drugim funkcijama prisutan ispruženi dlan.

Kod pokazivanja kažiprstom u funkciji osobnih zamjenica pojavljuju se dva oblika šake, INDEX i L. Kod pokazivanja ispruženim dlanom i varijacijama ispruženog dlana, konkretno kod oblika šake B-th, B-th-adj i flat-B-th (a u funkciji osobnih zamjenica) postoji mogućnost da se radi o razlikovanju padeža u zamjениčkom sustavu. No, to je područje potrebno dodatno istražiti.

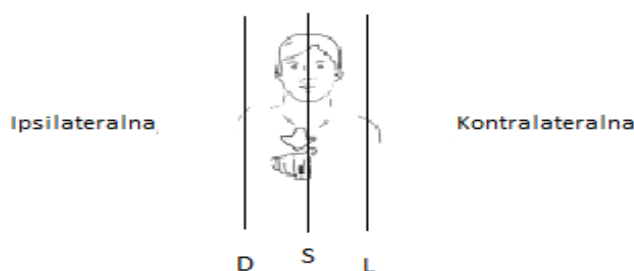
U funkciji pokaznih zamjenica pojavljuju se ista dva oblika šake: INDEX i L. Oblik šake L pojavljuje se i u funkciji lokativa dok se u funkciji posvojnih zamjenica pojavljuje ispruženi dlan okrenut prema referentu. Kada u izričaju referent zamjenice nije osoba koja znakuje, a ispruženi dlan okrenut je prema govornikovim prsima, pokazivanje ispruženim dlanom u funkciji je povratno-posvojne zamjenice.

HZJ ne razlikuje rod zamjenica, ali razlikuje prvo, drugo i treće lice, razlikuje jedninu i množinu zamjenica te inkluzivni i ekskluzivni oblik zamjenica. Množina zamjenica HZJ-a kompleksna je kategorija jer osim zamjenica koje su značenja klasične množine (dvije i više osoba/entiteta: *mi*, *vi*, *oni*) ima i posebni set zamjenica ovisno o tome radi li se o dvije, tri ili 4 osobe/entiteta te uključuju li znakovatelja ili ne. Znači *mi* u značenju 'nas dvoje' (ja+ti/ja+on), 'nas troje' i 'nas četvero'; *vi* u značenju 'vas dvoje'; *oni* u značenju 'njih dvoje', 'njih troje', 'njih četvero'.

Prvo lice jednine obilježeno je pokazivanjem kažiprstom prema znakovatelju. Distinkcija prvog lica jednine potvrđena je preuzimanjem uloga pri čemu su osobna i posvojna zamjenica prvog lica jednine te povratno-posvojna zamjenica artikulirane na prsima osobe koja znakuje, no njihov referent nije znakovatelj već osoba čija je uloga preuzeta.

Za distinkciju drugog i trećeg lica koristi se model koordinata na tijelu (*body coordinates model*). Berenz (2002; prema Alibašić Ciciliani i Wilbur, 2006) predlaže model prema kojemu su za razlikovanje lica kod zamjenica relevantne četiri koordinate: pogled, prsa, glava i oblik šake (*eyegaze*, *chest*, *head*, *handshape*). Unutar prostora artikulacije određuje komunikacijski koridor (*communication corridor*) koji je omeđen rubovima tijela osobe koja znakuje s lijeve i desne strane

dok je po samoj sredini smještena središnja linija (*midline*), koja je zapravo vertikalna os prostora artikulacije. Uz to razlikuje ipsilateralnu i kontralateralnu stranu unutar koridora pri čemu je ipsilateralna određena onom rukom koja je aktivna. U komunikacijskom činu koji se odvija između pošiljatelja i recipijenta poruke, koji su prema tome sudionici konverzacije, dolazi do poravnavanja sve četiri koordinate na središnjoj liniji. U slučaju kada bilo koja od četiri koordinate nije u ravnini s ostalih tri, radi se o zamjenici čiji referent ne sudjeluje u komunikacijskom činu (radi se o zamjenici koja nije niti prvo niti drugo lice jednine). Jednako tako, zamjenica koja označava drugo lice artikulirana je unutar komunikacijskog koridora dok je zamjenica za treće lice artikulirana izvan komunikacijskog koridora (*at an angle to (communication corridor)*). Štoviše, koristi se ipsilateralna strana u prostoru artikulacije (iako je kontralateralna lakša za artikulaciju) kako bi se izbjegla središnja linija i prema tome što jasnije ukazalo na distinkciju drugog i trećeg lica. I ako recipijent poruke nije prisutan, pri označavanju drugog lica jednine dolazi do poravnanja navedenih koordinata.

(Alibašić Ciciliani i Wilbur, 2006: 109)

Iako se koristi navedeni model i u HZJ-u pojavljuju se sve četiri koordinate, utvrđeno je da koordinata prsa nije toliko relevantna te se prema tome obraća veća pozornost na poravnanje ostalih tri koordinata.

Na sljedećim slikama usporedno je prikazano poravnavanje koordinata prisutno kod drugog lica jednine te izostanak u poravnanju bar jedne koordinate u označavanju trećeg lica jednine.

TI

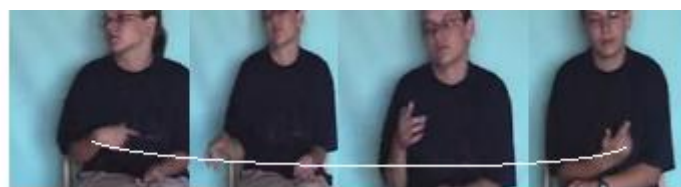
poravnanje pogleda, glave i šake
(Alibašić Ciciliani i Wilbur, 2006: 118)

ONA

šaka nije u ravnini s pogledom i glavom
(Alibašić Ciciliani i Wilbur, 2006: 119)

Množina zamjenica (mi, vi, oni) tvori se oblicima šake L ili INDEX te pokretom, vodoravnim lukom, u prostoru artikulacije.

MI

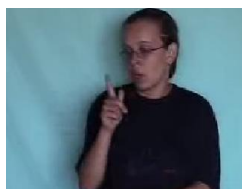

ONI

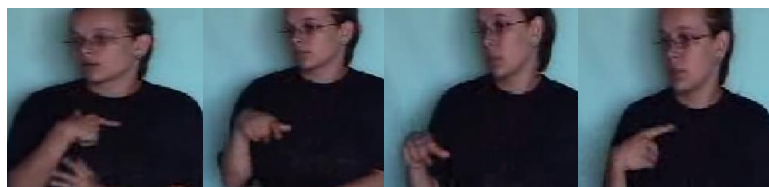
(Alibašić Ciciliani i Wilbur, 2006: 121)

Inkluzivnost i ekskluzivnost odnosi se na zamjenice koje označavaju dvije, tri i četiri osobe prema tome uključuju li znakovatelja ili ne. Ostvaruje se upotrebom prostora artikulacije i koordinacijom parametara prema modelu koordinata na tijelu. Inkluzivne zamjenice svojom artikulacijom obuhvaćaju prostor između znakovatelja i mjesta unutar prostora koje se povezuju s adresatom, jednim ili više njih. Znači, prostor obavezno uključuje znakovatelja tako da su prsa osobe koja znakuje i početna i završna točka pokreta.

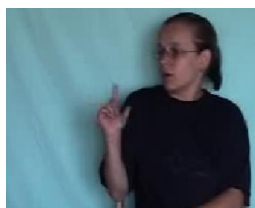
HZJ razlikuje dva oblika inkluzivne zamjenice *mi* u značenja 'nas dvoje', u jednom su slučaju to 'ja i ti', a u drugom 'ja i on'. Početna i završna točka pokreta u oba su slučaja prsa znakovatelja, a različiti referenti zamjenice ostvaruju se poravnavanjem/neporavnavanjem koordinata. Oblici šake koji se pojavljuju su L, INDEX i V, pri čemu se L šaka pojavljuje u oba slučaja. Zamjenica značenja 'nas dvoje (ti i ja)' tvori se šakom INDEX dok se šakom V tvori zamjenica značenja 'nas dvoje (on i ja)'. Inkluzivna zamjenica *mi* u značenju 'nas dvoje (ti i ja)' ima poravnanje koordinata po središnjoj liniji koje se pojavljuje i kod zamjenice za drugo lice jednine.

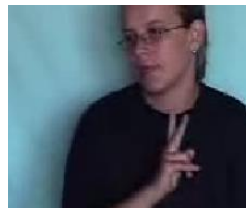
'nas dvoje (ti i ja)'-oblik šake L;
poravnanje koordinata

'nas dvoje (ti i ja)'-oblik šake INDEX

'nas dvoje (on i ja)'-oblik šake L

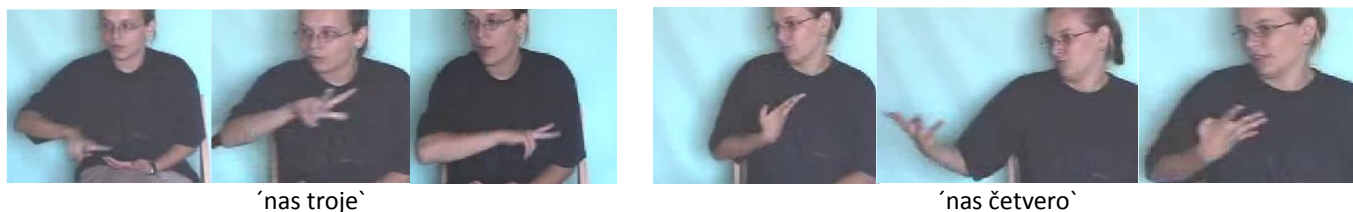
'nas dvoje (on i ja)'-oblik šake V

(Alibašić Ciciliani i Wilbur, 2006: 122; 123)

Kod inkluzivne zamjenice *mi* u značenju 'nas dvoje (on i ja)' u prvom primjeru šaka L je

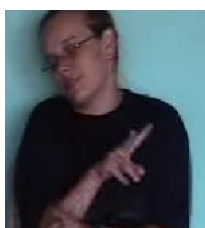
izvan komunikacijskog koridora (*at an angle to*), što je karakteristika zamjenice trećeg lica jednine. U drugom primjeru nailazimo na neporavnate koordinate, pogled i glava okrenuti su u jednom smjeru dok je šaka, odnosno pokret u drugom.

Zamjenica značenja 'nas troje' i 'nas četvero' tvore se kružnim pokretom ispred znakovatelja. Početna i krajnja točka pokreta prsa su znakovatelja gdje je moguć i kontakt s tijelom a pokret se odvija ipsilateralno – kontralateralno. Oblik šake za zamjenicu značenja 'nas troje' je 3, dok je za zamjenicu 'nas četvero' oblik šake 4.

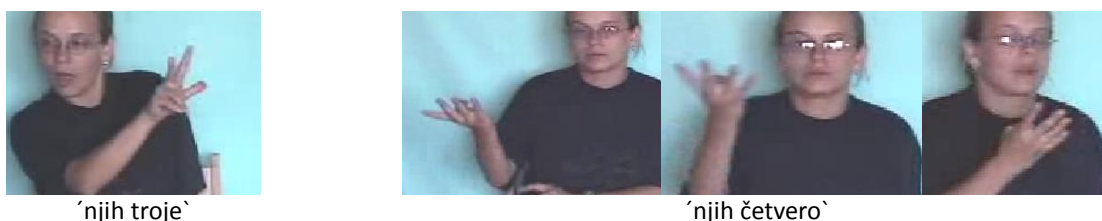
(Alibašić Ciciliani i Wilbur, 2006: 125; 126)

Ekskluzivne zamjenice svojom artikulacijom obuhvaćaju prostor između određenih točaka od kojih niti jedna nije sam znakovatelj. Ako se radi o dvije osobe/dva entiteta pokret je omeđen dvjema točkama u prostoru artikulacije koje se odnose na referente, a u slučaju tri i četiri osobe/entiteta radi se o kružnom pokretu, no u oba slučaja pokret je na uočljivoj udaljenosti od tijela osobe koja znakuje. Osim toga kod ekskluzivnih je zamjenica obavezno prisutno razdvajanje koordinata. Zamjenica 'vas dvoje/njih dvoje' tvori se šakama L i V.

'njih dvoje'-oblik šake V; šaka nije poravnata s pogledom i glavom
(Alibašić Ciciliani i Wilbur, 2006: 124)

Zamjenice značenja 'njih troje' tvori se oblikom šake 3, dok se zamjenica značenja 'njih četvero' tvori oblikom šake 4. Pokret je kružni na uočljivoj udaljenosti od tijela osobe koja znakuje i na oba niže navedena primjera vidljivo je razdvajanje šake od ostalih koordinata.

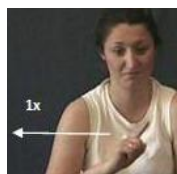
(Alibašić Ciciliani i Wilbur, 2006: 126; 127)

3.2.3. Negacijske strukture

Niječne leksičke i sintaktičke strukture u HZJ-u istražila je Hrastinski (2010). Niječne se konstrukcije u HZJ-u sastoje od manualnih i nemanualnih komponenata. Osnovni manualni niječni znak je NE, artikuliran šakom INDEX i kratkim pokretom ruke lijevo-desno ponovljen dva puta te istodobnim odmahivanjem glavom. Drugi oblik niječne čestice sastoji se također od oblika šake INDEX, no s jednostrukim pokretom s putanjom te pokret glave prema desno.

NE₁ (Hrastinski, 2010: 30)

NE₂ (Hrastinski, 2010: 31)

Razlog postojanja dvaju oblika niječne čestice NE fonološkog je karaktera, a u funkciji ekonomičnosti jezika. Naime, ako glagol sadrži višestruki pokret, negacija koja mu prethodi biti će ona s jednostrukim pokretom.

Osnovni nemanualni niječni znak je nemanualna oznaka odmahivanje glavom (*hs*). Druge nemanualne oznake koje se pojavljuju u niječnim strukturama su: pokret glavom prema desno (*tr*: *head turn to the right*), oblik usana – kutovi usana prema dolje (*mcd*: *mouth corners down*), pućenje usana (*mc-pur*: *pursed lips*).

U HZJ-u, u niječnim strukturama obavezna je istodobna prisutnost i manualnog i nemanualnog niječnog znaka. Pojavljuju se prije glagola pri čemu nemanualna oznaka obuhvaća artikulaciju cijele glagolske fraze.

	<u>br</u> <u>chu</u>	
	hs	hn

I IX-d NE SLOMITI IX-b KAVA-APARAT SLOMITI IX-c IX-d#M IX-d SLOMITI
 'Nije John razbio aparat za kavu, Mary je razbila.' (Hrastinski, 2010: 34)

Zeshan (2006; prema Hrastinski 2010) predlaže grupiranje znakovnih jezika prema načinu tvorbe niječnih struktura, a prema kojem se dominantno manualni (*manual dominant*) nazivaju oni koji dopuštaju tvorbu samo s manualnim znakom/znakovima, dok se oni u kojima je obavezna i nemanualna oznaka nazivaju dominantno nemanualni (*non-manual dominant*). U HZJ-u potvrđene su niječne rečenice u kojima se pojavljuje samo nemanualno obilježje odmahivanje glavom, prema tome HZJ spada u skupinu dominantno nemanualnih znakovnih jezika.

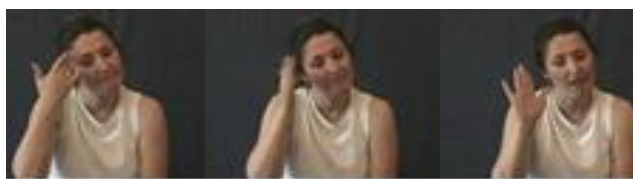
Sljedeći način tvorbe niječnih struktura u HZJ-u je morfološki. Morfološka se tvorba

niječnih leksičkih jedinica odvija na dva načina: ili dodavanjem rotacije ručnog zgloba na osnovu glagola (niječna afiksacija) ili tako da niječni antipod afirmativnog glagola dobiva potpuno novi fonološki oblik (supletivni oblik glagola).

a) afirmativnoj glagolskoj osnovi dodaje se rotacija ručnog zgloba od samog znakovatelja prema van.

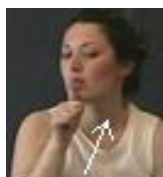

ZNATI (Hrastinski, 2010: 38)

NE-ZNATI (Hrastinski, 2010: 39)

b) supletivni oblik

NE-MOĆI (Hrastinski, 2010: 43)

Dok je afirmativni glagol MOĆI artikuliran oblikom šake U, u neutralnom prostoru ispred lica osobe koja znakuje s pokretom prema sebi, glagol NE-MOĆI artikuliran je oblikom šake 1, ispred brade znakovatelja i pokretom od sebe.

Negacija se osim manualnim znakom NE, nemanualnom oznakom odmahivanje glavom, afiksacijom i supletivnim glagolskim oblicima ostvaruje i dodavanjem leksičkih jedinica. U HZJ-u to su: prilog NIKAD, niječna neodređena zamjenica NIJEDAN te kvantifikatori NULA, NIŠTA, NIMALO. Leksičke jedinice prethode glagolu i popraćene su nemanualnim oznakama.

Najčešće se pojavljuje konstrukcija s prilogom NIKAD. Artikuliran je šakom INDEX i jednim ostrim pokretom s pokretom glave prema desno. U rečenici, NIKAD prethodi glagolu i pojavljuje se istovremeno s nemanualnim oznakama.

$$\begin{array}{c} \text{tr} \\ \text{br} \quad \text{mcd} \\ \text{\#I IX-d PRIJE NIKAD JESTI RIBA} \\ \text{'Ivan nikad nije jeo ribu.' (Hrastinski, 2010: 46)} \end{array}$$

NIJEDAN se sastoji od šake INDEX, pokreta s putanjom s lijeve na desnu stranu i u završnoj točki pokreta postavlja se oblik šake A-th (broj 1 u HZJ-u). Uz taj oblik postoji još jedan oblik zamjenice NIJEDAN artikuliran tako da je pri samom pokretu, s putanjom s lijeve na desnu

stranu, već formiran oblik šake 1. U rečenici, NIJEDAN prethodi objektu.

br

UČITELJ IX-d TREBATI REZATI PAPIR JA DOĆI NIJEDAN IX-b PAPIR REZATI
'Učiteljica je trebala prerezati papire; došao sam no nije prerezala niti jedan.' (Hrastinski, 2010: 47)

Leksička jedinica NULA artikulirana je oblikom šake baby-O-ext, višestrukim pokretom lijevo-desno, ispred usta koja su napućena dok kroz njih struji zrak. U rečenici, NULA prethodi predikatu.

mc-pur
hs

JA POSPREMITI STVARI JA NULA MESTI
'Pospremio sam stvari, ali nisam pomeo pod.' (Hrastinski, 2010: 48)

Leksička jedinica NIŠTA dvoručni je znak artikuliran oblikom šake mid-O-ext, u neutralnom prostoru ispred osobe koja znakuje s jednostrukim pokretom ruku od sebe pri čemu se istovremeno srednji prst odvaja od palca i u završnoj točki pokreta imamo oblik šake 5.

NIKAD (Hrastinski, 2010: 45)

NIJEDAN-šaka INDEX+broj 1 (Hrastinski, 2010: 47)

NIJEDAN-oblik šake broj 1 (Hrastinski, 2010: 47)

NULA (Hrastinski, 2010: 48)

NIŠTA (Hrastinski, 2010: 49)

3.2.4. Oblikovanje pitanja

Osnovne karakteristike upitnih konstrukcija u HZJ-u proučile su Šarac (2003) te Šarac Kuhn i Wilbur (2006). U radu Šarac Kuhn i Wilbur (2006) posebna je pozornost posvećena dvjema osnovnim skupinama pitanja – jestno-niječnim pitanjima i pitanjima koja se oblikuju kojom upitnom riječi.

Kao naznaka za sljedeće poglavlje, potrebno je spomenuti da je osnovni red riječi u HZJ-u SPO (Šarac, 2003; Milković, 2005) i da se on u upitnim konstrukcijama ne mijenja. Rečenica koja je upitna prepoznaje se prema tome što je pri samom ostvarivanju pogled osobe koja znakuje usmjeren prema osobi kojoj se pitanje upućuje te prisustvom nemanualnih oznaka i/ili upitne riječi.

Pitanja se u HZJ-u oblikuju prvenstveno nemanualnim oznakama (NM). Postoji određen, ograničen set nemanualnih oznaka koje su u funkciji tvorbe upitnih rečeničnih struktura. Za da/ne pitanja to su: [spuštena brada] (*chin down; cd*) - najkarakterističnija, [glava prema naprijed] (*head forward; hf*), [oči širom otvorene] (*eyes wide open; eo*) i [podignute obrve] (*brow rise; br*). Za pitanja s upitnom zamjenicom to su: [podignuta brada] (*chin up; cu*) - najkarakterističnija, [glava prema naprijed], [odmahivanje glavom] (*headshake; hs*), [podignuta ramena] (*shoulders up*) i [zatvorene oči] (*eyes closed*) te rjeđe [spuštene obrve] (*brows down*).

[spuštena brada]
[podignute obrve]

[podignuta brada]

(Šarac Kuhn i Wilbur, 2006: 154; 158)

Jestno-niječna pitanja

Kod jestno-niječnih upitnih rečenica red je riječi identičan onome prisutnome kod izjavnih rečenica. Nemanualna oznaka kojom su u pravilu obilježena [spuštena brada] često je istodobno popraćena oznakom [podignute obrve]. U slučaju da NM oznaka [glava prema naprijed] zamjenjuje spuštenu bradu, ona se pojavljuje uz NM oznake [obrve uzdignute] i [oči širom otvorene]. Nemanualne oznake pojavljuju se početkom upita, zadržavaju tijekom trajanja cijele rečenice a kako se bliži njezin završetak intenzitet im se pojačava.

Dodatna opcija u HZJ-u jest čestična skupina JE-LI, "tuđica" iz znakovnog hrvatskog jezika koja se u slučaju uporabe pojavljuje na početku upitne rečenice. JE-LI je jednoručni znak oblika šake Y s kratkim i brzim okretima ručnog zgloba. Ako se pojavi na kraju upitne rečenice prethodi joj kratka pauza te intenziviranje postojeće nemanualne oznake.

[spuštena brada]

'Je li firma propala?' (Šarac Kuhn i Wilbur, 2006: 156)

Pitanja s upitnom zamjenicom

Tvore se upitnim manualnim znakom i nemanualnom oznakom. HZJ posjeduje sustav upitnih zamjenica, no posebno je zanimljiv najčešće upotrebljavan opći upitni manualni znak koji obuhvaća značenja upitnih riječi *što?*, *kakav?*, *gdje?*, *zašto?*, *kada?*, *kako?* Artikuliran je oblikom šake 5 ili B-th, pokretima lijevo-desno po horizontalnoj površini, jednom rukom ili objema rukama. Ona upitna riječ koja je u datom trenutku potrebna označava se djelomičnim izgovaranjem. Drugi oblik znaka ZAŠTO artikuliran je oblikom šake pinched-O i pokretom [titranje dlana] (*flutter at wrist*).

5-zašto

ZAŠTO

(Šarac Kuhn i Wilbur, 2006: 159)

Upitna se riječ može nalaziti: na početku rečenice, na kraju rečenice i reduplicirana na oba kraja. Osnovni se red riječi ne mijenja. Glavna nemanualna oznaka pitanja s upitnom zamjenicom jest [podignuta brada].

5-što

PRATI

5-što

'Što pere?' (Šarac Kuhn i Wilbur, 2006: 160)

Intenzitet nemanualnih oznaka koje se pojavljuju najjači je upravo na upitnoj riječi u upitnoj konstrukciji. Od spomenutih NM oznaka prisutnih kod pitanja s upitnom zamjenicom isto tako je utvrđeno da se [odmahivanje glavom] pojavljuje isključivo u upitnim rečenicama koje su oblikovane spomenutim općim upitnim manualnim znakom.

3.2.5. Prostorni odnosi

S obzirom na modalitet znakovnog jezika i važnost koju prostor ima u znakovnim jezicima ne iznenađuje činjenica da je veliki broj istraživanja usmjeren upravo na opis elemenata HZJ-a unutar kojih prostor zauzima značajno mjesto i koji tvore dodatni *input* u razumijevanje vizualno-spacijalnog jezika. Odnosno razumijevanje upotrebe prostora pri jezičnom strukturiranju temeljnih konceptualnih kategorija kao što su prostor, vrijeme, scene i događaji, entiteti i procesi, kretanje i mjesto, sila i kauzalnost. Provedena su istraživanja topoloških odnosa u znakovnim jezicima (Arik i Milković, 2008; 2010a), kroslingvistička uspoređivanja jezičnog kodiranja prostora i prostornih odnosa (Arik i Milković, 2010b; Arik, Milković i Schalber, 2008), kodiranje kauzalnosti glagolskim konstrukcijama (Arik i Milković, 2010c) te perspektiva u konceptualizaciji prostora i prostornih odnosa (Arik i Milković, 2007).

Istraživanja su pokazala, kao prvo, da je jezično kodiranje različito od znakovnog jezika do znakovnog jezika, kao drugo, da u HZJ-u nema izomornog mapiranja stvarnog prostora već se prikazivanje prostora i prostornih odnosa ostvaruje posebnim lingvističkim načelima. Kodiranje topoloških odnosa ostvaruje se upotrebom klasifikatora i prostora znakovanja (pri čemu važnu ulogu imaju sagitalna i lateralna os), a od tri navedene osnovne perspektive dominantna je ona egocentrična, motrište govornika.

Primjer kodiranja topoloških odnosa upotrebom prostora i klasifikatora iz istraživanja Arik i Milković (2007, 2008, 2010a, 2010b) prikaz je dva objekta i njihov međusobni odnos. U prvom slučaju jedan je unutar drugoga, dok se u druga dva slučaja jedan objekt nalazi na drugome. Pojavljuju se klasifikatori entiteta, oblika i veličine predmeta i korištena je vlastita perspektiva.

slika 1

jabuka u čaši

slika 2

šalica na knjizi

slika 3

medvjed na slonu

Opisi prikaza:

DR:CL-bent-5
LR:CL-bent-5

DR:CL-S
LR:CL-B-th

DR:CL-bent-V
LR:CL-bent-V

(Arik i Milković, 2010b)

3.3. Sintaksa

3.3.1. Red riječi

U hrvatskom znakovnom jeziku utvrđen je osnovni red riječi SPO (Šarac, 2003; Milković, 2005). Uz osnovni red riječi, koji se u mnogim nacionalnim znakovnim jezicima podudara s osnovnim redom riječi nacionalnih govorenih jezika (pa je to slučaj i u HZJ-u), postoji niz dopuštenih redova riječi.

Dakle, osnovni je red riječi subjekt – predikat – objekt (SPO):

MAMA PITATI DJEVOJČICA

‘Mama pita djevojčicu’ (Milković, 2005: 54)

dok su dopušteni redovi riječi:

SOP: ČOVJEK SMEĆE BACITI

‘Čovjek baca smeće’ (Milković, 2005: 55)

OPS: KUĆA VELIKO AUTO ISPRED

‘Auto je ispred velike kuće’ (Milković, 2005: 55)

SPOP: ŽENA ČITATI KNJIGA ČITATI

‘Žena čita knjigu’ (Milković, 2005: 55)

SP₁OP₂: DIJETE IGRATI KOCKA SLAGATI

‘Dijete slaže kocke’ (Milković, 2005: 56)

S₁P₁S₂P₂: AUTO UDARITI DJEVOJČICA PASTI

‘Auto je udarilo djevojčicu’ (Milković, 2005: 56)

SP: ČOVJEK VOZITI/GURATI-tačke (klasifikator)

‘Čovjek vozi tačke’ (Milković, 2005: 57)

kao i OSP, POS, OPSP, P₁OP₂, PO, OP i P.

Čimbenici koji utječu na promjenu osnovnog reda riječi, odnosno koji izazivaju nabrojane dopuštene redove riječi u HZJ-u su: reverzibilnost argumenata, vrsta glagola koji se pojavljuje u rečenici, lokativna rečenica, kontrastni fokus te status informacije. Pri tome razlikujemo gramatički red riječi i komunikacijski red riječi. Gramatički je red riječi onaj koji se odnosi na rečenicu izvan konteksta dok je potonji onaj koji se odnosi na rečenicu unutar konteksta i koji podliježe zakonitostima komunikacije te se prema tome čimbenik statusa informacije odnosi upravo na komunikacijski red riječi.

Reverzibilnost argumenata u rečenici utječe na osnovni red riječi ponajprije tako što su nereverzibilne rečenice sintaksno fleksibilnije. Uz osnovni SPO poredak, pojavljuju se i SOP, OSP i SPOP konstrukcije. U reverzibilnim rečenicama subjekt i objekt mogu zamijeniti svoje uloge dok u nereverzibilnim rečenicama samo jedan od članova može biti vršitelj radnje. Prema tome, u reverzibilnim je rečenicama red riječi jedini mehanizam prijenosa informacije o tome tko je vršitelj

radnje u odnosu na onog tko trpi radnju i zato se pojavljuju u osnovnoj SPO rečeničnoj konstrukciji. Od sljedeća dva primjera reverzibilnih rečenica, u prvom se radi o osnovnom SPO redu riječi dok je u drugom tzv. glagolski sendvič odnosno SPOP struktura:

M-arko VOLJETI A-na

'Marko voli Anu' (Milković, 2005: 58)

DJEČAK SANJATI DJEVOJČICA SANJATI

'Dječak sanja djevojčicu' (Milković, 2005: 59)

Nereverzibilna rečenica dopušta veću fleksibilnost reda riječi s obzirom na to da je za samo jedan konstituent moguće da je vršitelj radnje te su osim osnovne SPO strukture moguće i SOP te OSP konstrukcije:

ŽENA ČITATI KNJIGA

ŽENA KNJIGA ČITATI

KNJIGA ŽENA ČITATI

'Žena čita knjigu' (Milković, 2005: 59)

Vrsta glagola koja se pojavljuje u rečenici utječe na osnovni red riječi tako što promjenjivi glagoli (*nonplain verbs*; obuhvaćaju glagole sročnosti i glagole prostora) dopuštaju veću fleksibilnost za razliku od jednostavnih glagola (*plain verbs*). To je zato što promjenjivi glagoli fleksijom ukazuju na vršitelja radnje odnosno trpitelja radnje dok u slučaju jednostavnih glagola tu ulogu preuzima red riječi. Prema tome, rečenice s jednostavnim glagolom informativno su potpune u SPO i SPOP konstrukciji:

M-arko VOLJETI A-na

'Marko voli Anu' (Milković, 2005: 58)

ŽENA ČITATI KNJIGA ČITATI

'Žena čita knjigu' (Milković, 2005: 63)

Promjenjivi glagol u rečenici uz osnovni SPO red riječi omogućava i redove riječi SOP, OSP:

DJEČAK VUĆI PAS REP

DIJETE PAS REP VUĆI

PAS REP DJEČAK VUĆI

'Dječak vuče psa za rep' (Milković, 2005: 59)

Promjenjivi glagol i u reverzibilnim rečenicama omogućava druge redove riječi osim osnovnog upravo zbog toga što je flektivan i svojom fleksijom upućuje na odnose među članovima rečenice. U sljedećem primjeru radi se o glagolu sročnosti (POLJUBITI) čijom se orijentacijom dlana i smjerom pokreta označava trpitelj radnje te se na taj način $S_1P_1S_2P_2$ konstrukcija interpretira kao OSP red riječi koji inače nije dozvoljen u reverzibilnim rečenicama:

DJEČAK STAJATI DJEVOJČICA POLJUBITI

'Djevojčica je poljubila dječaka' (Milković, 2005: 66)

Lokativna rečenica je takva rečenica u kojoj se upotrebom klasifikatora entiteti o kojima se komunicira stavljaju u međusobni odnos. Za njih je prema tome karakteristično to što je u ulozi predikata prijedložni izraz dok je objekt u stvari lokativni objekt (Loc-O) s kojim se subjekt postavlja u prostorni odnos. Pri tome se uzimaju u obzir karakteristike elemenata te se između dva neživa objekta na prvo mjesto u rečenici uvijek postavlja onaj koji je veći i manje mobilan. U slučaju da je jedan od elemenata živo biće ono u komunikaciji sintaktički gravitira prema prvom mjestu. S obzirom na to, redovi riječi koji se pojavljuju u lokativnim rečenicama su SPO, OSP te OPS. Od nabrojanih, OPS red je riječi koji se pojavljuje isključivo u lokativnim rečenicama:

SPO: PAS Loc KUĆA
'Pas je u kućici`

OSP: KAMION AUTO Loc
'Auto je na kamionu`

OPS: KUĆA Loc AUTO
'Auto je ispred kuće`
(Milković, 2005: 70)

Fokus odnosno fokusiranje je premještanje rečeničnog elementa na prvo ili zadnje mjesto u rečenici u službi naglašavanja, isticanja, a time dobivamo obilježeni red riječi. U rečenici se fokusira izuzetno važan element, onaj koji primatelj poruke nikako ne smije propustiti.

Za fokusiranje pojedinog elementa u rečenici koriste se i nemanualne oznake poput [kimanje glave], [podizanje obrva], [naginjanje glave], [mrštenje obrva] te pauza koja se pojavljuje prije elementa koji je u fokusu. Na primjeru sljedeće rečenice, kontrastni fokus je objekt koji nije premješten na istaknuto mjesto već je fokusiran nemanualnom oznakom spuštanja glave [glava dolje] i [podizanjem obrva]:

_____p.o.
_____g.d._____
ČOVJEK NOVINE ČITATI
'Čovjek čita **novine** (a ne knjigu)` (Milković, 2005: 97)

SPOP i SP₁OP₂ konstrukcije nazivaju se glagolski sendvič. U oba slučaja predikati pripadaju istom subjektu, no drugi glagol preuzima dio informacije s prvoga i najčešće je nositelj informacije aspekta ili načina vršenja glagolske radnje:

DIJETE IGRATI KOCKA SLAGATI
'Dijete slaže kocke` (Milković, 2005: 63)

JEDAN DJEVOJKA PRATI AUTO PRATI++
'Djevojka pere auto` (Milković, 2005: 62)

U prvom primjeru radi se o SP₁OP₂ konstrukciji s dva različita glagola. Drugi glagol (SLAGATI)

nosi informaciju o načinu vršenja radnje, dijete slaže kocke jednu na drugu. U drugoj rečenici glagol je isti no različitog oblika. Glagol koji se ponavlja na kraju rečenice sadrži pokret [ponavljanje] koji nosi informaciju o trajanju radnje.

SPOP red riječi pri čemu su oba glagola identična oblika naziva se glagolski eho i koristi se za fokusiranje elementa u rečenici, točnije fokusiranje glagola u rečenici:

ŽENA ČITATI KNJIGA ČITATI
'Žena čita knjigu' (Milković, 2005: 63)

Status informacije odnosi se na rečenice iz konteksta. Milković (2005) u svom radu analizira i diskurs te utvrđuje da rečenice HZJ-a linearno slijede jedna drugu pri čemu rema prethodne rečenice postaje temom rečenice u nastavku, a dodaje se nova rema. Isto je tako karakterističan paralelan slijed rečenica pri čemu se opća tema cijeloga diskursa (subjekt) kao poznata, stara informacija ispušta te se navodi samo rema. Linearni slijed rečenica karakterističan je za pripovijedanje dok je paralelan slijed karakterističan za opisivanje događaja koji se pripovijeda. Redovi riječi koji se u tim slučajevima pojavljuju su PO, OP i P. Rečenice su strukturno nepotpune no bez obzira na ispuštanje elemenata, one tvore smislenu cjelinu. Primjer iz Milković, 2005: 81, analiza rečenica u prepričavanju događaja temeljenih na slikama:

Sl.	DOGAĐAJ	REČENICE	Red riječi
1.	Dječak gleda lutku na polici.	(1) JEDAN DJEČAK GLEDATI HTJETI UZETI LUTKA POLICA d. STOJI-NA-cl, n.d. POLICA----- NE-MOŽE VISOKO	SPO neg
	Dječak nosi/drži kutiju.		
2.	Dječak je stavio kutiju na stolicu.	(2) SJETITI-SE STOLICA STAVITI (3) JEDAN KUTIJA..MALI STAVITI-gore (4) XXX KUTIJA VELIKO STAVITI-gore	P ₁ OP ₂ OP OP
	Dječak se penje na stolicu.	(5) SADA NAMJERAVATI d. POPETI-SE n.d. cl--podloga (6) POMAKNUTI/SRUŠITI...	P P
3.	Dječak je pao.	(7) d. PASTI n.d. cl--izmaknuta podloga	P

'Dječak je vidio lutku na polici i htio je uzeti, ali nije mogao do nje jer je bila visoko. Dosjetio se i stavio je stolicu, a na nju prvo malu kutiju pa na nju veliku kutiju. Htio se popeti, ali se sve srušilo i dječak je pao.'

U ovom je primjeru u rečenici (1) uveden subjekt DJEČAK te se u toj rečenici nalazi ujedno

i tema cijelog konteksta. U nizu rečenica koje slijede, od (2) do (5) te (7), opća tema je konstantna, a paralelnim se slijedom rečenica u kojima se nadodaje nova rema postiže opisivanje ovog pripovijedanog događaja.

Kao i u drugim znakovnim jezicima, u HZJ-u postoji tema-komentar rečenična struktura. Ona se nalazi na razini diskursa i omogućava da se tema rasprostire na više leksičkih elemenata, čak i više rečenica. Takvom se strukturom smatra i $S_1P_1S_2P_2$ kombinacija rečeničnih konstituenata, zapravo struktura subjekt-predikat/subjekt-predikat:

AUTO UDARITI DIJETE PASTI

'Auto je udario dijete' (Milković, 2005: 68)

U ovoj je rečenici više elemenata (AUTO UDARITI DIJETE) tema rečenice, na koju se onda nadovezuje komentar (PASTI).

Na razini rečenice, premještanje jednog rečeničnog elementa, objekta, na početak rečenice naziva se *topikalizacija*. Označeni odnosno premješteni element postaje temom rečenice. Prilikom topikalizacije javlja se OSP red riječi, a popraćena je i nemanualnom oznakom. Nemanualne oznake koje se koriste u topikalizaciji su [podizanje obrva], [podizanje glave] te pauza.

ČOVJEK NOSITI KNJIGA

p.g. _____ d _____
KNJIGA (5) ČOVJEK NOSITI

'Čovjek nosi knjige' (Milković, 2005: 93)

U prvoj je rečenici osnovni SPO red riječi dok se u drugoj objekt premješta na početak rečenice, ostvaruje se OSP red riječi što je popraćeno nemanualnom oznakom [podizanje glave] (druga nemanualna oznaka [smjer pogleda dolje] nije u funkciji topikalizacije).

Sintaksa je jedno od najbogatijih i najkompleksnijih područja ljudske jezične djelatnosti i potrebne su još brojne analize i istraživanja kako bi se doprijelo do konačnih zaključaka o sintaksnim konstrukcijama i varijacijama u hrvatskom znakovnom jeziku.

4. Zaključak

Jezik je kompleksni i dinamični sustav znakova kojeg, po mnogima, definira njegova najvažnija funkcija – neophodnost sporazumijevanja jedinki. Svako biće komunicira na njemu svojstven način, a čovjeku je jezik jedan od sredstava komuniciranja. Onaj najzastupljeniji, najmoćniji, najsposobniji oznakoviti i uobličiti elemente objektne stvarnosti, misli i osjećaje. Stvoren, nastao prirodnim putem jezik se mijenja i razvija, svakom uporabom on se oblikuje, a isto tako prirodnim putem i umire. Pretpostavka je da se u ovako kompleksan i varijetetan sustav razvio upravo razvojem društva i teško se može tvrditi bi li jezika, pogotovo u ovom obliku, bilo da u čovjeku nije priroda i potreba dijeljenja informacija/znanja. Pisani, govoreni ili znakovani, kojeg god da su oblika, njegovi ostvaraji predstavljaju apstraktnu strukturu općeg ljudskog jezičnog djelovanja.

Zabilježeni u društvu, u čovjeku, znakovni su jezici isto tako prirodnog porijekla, čovjeku svojstven oblik jezičnog djelovanja. Lingvističkom analizom (čiji je pionir Stokoe, početkom 60-ih godina prošlog stoljeća) i opisima nacionalnih znakovnih jezika, definitivno se dokazuje postojanje strukture, postojanje sustava znakova čije se značenje uči i učenjem prenosi. Znakovni jezik nije univerzalan jezik, nije mahanje rukama kojim se opisuju predmeti i glume događaji, nije „govor gluhonijemih“ niti je gestikulacija ili pantomima. Znakovni je jezik jedan od ljudskih jezika. Čovjekov i društveni produkt, odraz je jedne društvene zajednice, jedne kulture te sredstvo identifikacije njezinih članova i kao takvome mu se mora pristupati.

Hrvatski znakovni jezik – jezik je gluhih u Hrvatskoj. Lingvistička istraživanja njegovih osobitosti provode se u Laboratoriju za istraživanje znakovnog jezika i kulture gluhih pri Odsjeku za oštećenja sluha, na Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, a u ovom su radu sumirana saznanja te predstavljaju temelj i smjernice za daljnji rad.

Osim već spomenutih elemenata za koje je potrebno iznijansirati znanje, nebrojeno je mnogo drugih elemenata i aspekta HZJ-a koji još nisu dotaknuti. Nesumnjivo jest da je na prvom mjestu utvrđivanje činjeničnog stanja jezičnog *hardvera* i tek se onda može razumjeti funkcioniranje *softvera* u pozadini. Istraživanje konceptualizacije prostornih odnosa u HZJ-u jedan je od elemenata potrebnih za jednadžbu. U tom bi kontekstu bilo zanimljivo utvrditi mehanizam kreiranja i funkcioniranja frazema. Modalitet jezika, postojanje klasifikatora koji omogućuju simultane rečenične konstrukcije te bogata facijalna gramatika zasigurno tvore zasade izuzetnog generatora sintaksnih varijacija, a što bi dalo dodatni uvid u strukturu i dinamiku hrvatskog znakovnog jezika.

5. Literatura

1. Aarons, Debra (1994). *Aspect of the syntax of American Sign Language*. Neobjavljena doktorska dizertacija. Boston University.
2. Ahrens, Kathleen (1994). Classifier production in normals and aphasics. *Journal of Chinese Linguistics* 2, str. 202–247.
3. Alibašić, Tamara (2003). *Pronominal system in Croatian Sign Language*. Neobjavljeni magistarski rad. Purdue University.
4. Alibašić, Tamara; Šarac, Ninoslava; Wilbur, Ronnie, B. (2004). Researching HZJ. Bradarić-Jončić, S. i V. Ivasović (Ur.), *Sign Language, Deaf Culture & Bilingual Education*, ERF, Zagreb, str. 39-46.
5. Alibašić Ciciliani, Tamara; Wilbur, Ronnie, B. (2006). *Pronominal system in Croatian Sign Language*. *Sign Language & Linguistics* 9:1/2, str. 95–132.
6. Anić, Vladimir (2004). *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Novi Liber, Zagreb.
7. Arik, Engin i Milković, Marina (2007). *Perspective taking strategies in Turkish Sign Language and Croatian Sign Language*. LSO Working Papers in Linguistics 7, str. 17-31.
8. Arik, Engin i Milković, Marina (2008). *Is spatial language of sign languages the same? A crosslinguistic study of space in Croatian, American and Turkish Sign languages*. Poster prezentacija. Central European Cognitive Linguistics Conference: Cognitive Linguistics between Universality and Variation, September 30-October 1, 2008. Dubrovnik.
9. Arik, Engin; Milković, Marina; Schalber, Katharina (2008). *Describing Space in Three Sign Languages: Not As Iconic As You Think*. Poster prezentacija. The 21th Congress of the International Clinical Phonetics and Linguistics Association, June 25-28, 2008. Istanbul.
10. Arik, Engin i Milković, Marina (2010a). *Topological relations in sign languages*. Poster prezentacija. 13th Meeting of the International Clinical Phonetics and Linguistics Association, June 23–26, 2010. Oslo.
11. Arik, Engin i Milković, Marina (2010b). “IN” and “ON” in Turkish and Croatian Sign Languages (TID and HZJ): A Parallel Architecture View. Poster prezentacija. 10th Conference *Theoretical Issues in Sign Language Research* (TISLR 10), September 30 - October 2, 2010. Purdue University, Indiana.
12. Arik, Engin i Milković, Marina (2010c). *Causative motion events in sign languages*. Poster prezentacija. 2nd International Dubrovnik Conference on Cognitive Science – DuCog 2010: Perceptual learning, May 6-9, 2010. Dubrovnik.
13. Battison, Robbin (1974). Phonological deletion in American Sign Language. *Sign Language Studies*, 5, str. 1–19.
14. Belaj, Branimir (2008). *Jezik, prostor i konceptualizacija: shematična značenja hrvatskih glagolskih prefiksa*. Filozofski fakultet, Osijek.
15. Benveniste, Emile (1966). *Problèmes de linguistique générale*. Galimard, Paris.
16. Berenz, N. (2002). Insights into person deixis. *Sign Language & Linguistics* 5(2), str. 193–216.
17. Bloomfield, Leonard (1933). *Language*. George Allen and Unwin, New York.
18. Bradarić-Jončić, Sandra (2009). Manualni oblici komunikacije osoba oštećena sluha. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 35, 2, str. 123-137.
19. Brentari, Diane (1998). *A prosodic model of sign language phonology*. MIT Press, Cambridge.
20. Buyssens, Eric (1967). *La communication et l'articulation linguistique*. Presses Universitaires, Brüssel; Paris.
21. Chen Pichler, Deborah; Schalber, Katharina; Hochgesang, Julie; Milković, Marina; Wilbur, Ronnie, B.; Vulje, Martina; Pribanić, Ljubica (2006). *Possession and existence in three sign languages*. *Theoretical Issues in Sign Language Research* (TISLR), 9, str 440-458.
22. Chomsky, Noam (1967). The general properties of language. Darley, F. (Ur.), *Brain mechanisms*

- underlying speech and language*. Grune und Stratton, New York.
23. De Saussure, Ferdinand (2000). *Tečaj opće lingvistike*. ArTresor naklada: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.
 24. Dukić, Lea; Milković, Marina; Wilbur, Ronnie, B. (2010). *Co-occurrence of telic/atelic predicates with specific mouth gestures in HZJ*. Poster prezentacija. 13-i skup Internacionalnog društva kliničke fonetike i lingvistike (ICPLA), Oslo.
 25. Dukić, Lea; Milković, Marina; Wilbur, Ronnie, B. (2010). *Evidence of telicity marking by nonmanuals in HZJ*. Poster prezentacija. 10th Conference Theoretical Issues in Sign Language Research (TISLR 10). Purdue University, Indiana.
 26. Dukić, Lea (2011). *Nemanualna obilježja u hrvatskom znakovnom jeziku-specifični pokreti usta kod svršenih i nesvršenih glagola*. Neobjavljeni diplomski rad. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Zagreb.
 27. Fischer, Susan (1975). Influences on word order change in American Sign Language. Li (Ur.), *Word order and word order change*. University of Texas Press, Texas.
 28. Fischer, Susan, D. i Janis, Wynne, D. (1990). Verb sandwiches in ASL. Prillwitz i Vollhabe (Ur.), *Proceedings of the fourth international symposium on sign language research*, str. 75-85. Signum Verlag, Hamburg.
 29. Greimas, Algirdas, J. i Courtés, Joseph (1979). *Sémiotique: Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, 2 vols. Hachette, Paris.
 30. Hjelmlev, Louis (1980). *Prolegomena teoriji jezika*. Grafički zavod Hrvatske, Zagreb.
 31. Hrastinski, Iva (2010). *Negative structures in Croatian Sign Language (HZJ)*. Neobjavljeni magistarski rad. Purdue University, Indiana.
 32. Jakobson, Roman (1971). Word and language. *Selected Writings II*. Mouton, The Hague; Paris.
 33. Jurčić, Cecilija (2003). Gesta kao sredstvo označavanja i identifikacije diskursa. *Časopis za filološka istraživanja*, vol.15, no. 2.
 34. Kendon, Adam (1982) The study of gesture: Some observations on its history. *Recherches Sémiotiques/Semiotic Inquiry*, 2(1), str. 45-62.
 35. Kendon, Adam (2004). *Gesture: visible action as utterance*. Cambridge University Press, Cambridge.
 36. Kimmelman, Vadim (2011). Word order in Russian Sign Language. *Linguistics in Amsterdam*, str. 1-56.
 37. Klima, Edward, S. i Bellugi, Ursula (1979). *The signs of language*. Harvard University Press, London.
 38. Liddell, Scott, K. (1980). *American Sign Language Syntax*. Mouton, The Hague.
 39. Levelt, Willem J. M. (1996). Perspective taking and ellipsis in spatial descriptions. Paul Bloom, Mary A. Peterson, Lynn Nadel i Merrill F. Garrett (Ur.), *Language and Space*, str. 77-107. The MIT Press, Cambridge.
 40. Martinet, André (1982). *Osnove opće lingvistike*. Grafički zavod Hrvatske, Zagreb.
 41. McNeill, David (2000). *Language and gesture*. Cambridge University Press, Cambridge; New York.
 42. McNeill, David (2005). *Gesture and thought*. University of Chicago Press, Chicago; London.
 43. Meir, Irit (1998). Syntactic-semantic interaction in Israeli Sign Language verbs: The case of backwards verbs. *Sign Language & Linguistics 1*, str. 3–38.
 44. Milković, Marina (2005). *Red riječi u hrvatskom znakovnom jeziku*. Neobjavljeni magistarski rad. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Zagreb.
 45. Milković, Marina i Bradarić-Jončić, Sandra (2006). Neka obilježja jezičnih sastavnica hrvatskog znakovnog jezika. Ivan Šegota (Ur.), *VII. Bioetički okrugli stol-Bioetički aspekti komuniciranja s gluhim pacijentima, zbornik radova*, str. 43-54.
 46. Milković, Marina; Bradarić-Jončić, Sandra; Wilbur, Ronnie, B. (2007). Information status and word order in Croatian Sign Language. *Clinical Linguistics and Phonetics*, 21(11-12), str. 1007-1017.

47. Milković, Marina i Malaia, Evie (2010). *Event visibility in Croatian Sign Language: separating Aspect and Aktionsart*. Poster prezentacija. 10th Conference Theoretical Issues in Sign Language Research (TISLR 10). Purdue University, Indiana.
48. Milković, Marina (2011). *Verb classes in Croatian Sign Language (HZJ)-syntactic and semantic properties*. Neobjavljeni doktorski rad. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Zagreb.
49. Morgan, Gary i Woll, Bencie (2006). Understanding sign language classifiers through a polycomponential approach. *Lingua*, 117, str. 1159-1168.
50. Morris, Charles (1940). *Foundations of the theory of signs*. University of Chicago Press, Chicago.
51. Neidle, Carol; Bahan, Benjamin; MacLaughlin, Dawn; Lee, Robert, G.; Kegl, Judy (1998). Realisations of syntactic agreement in American Sign Language: Similarities between the clause and the noun phrase. *Studia linguistica*, 53 (3), str. 191-226.
52. Neidle, Carol; Bahan, Benjamin; MacLaughlin, Dawn; Lee, Robert, G.; Kegl, Judy (2000). *The Syntax of American Sign Language: Functional categories and hierarchical structure*. MIT Press, Cambridge; London.
53. Nöth, Winfried (2004). *Priručnik semiotike*. Ceres, Zagreb.
54. Novak Milić, J. (2010). Što je što u aspektologiji. *Lahor 10*, str. 125-143.
55. Padden, Carol, A. (1990). The relation between space and grammar in ASL verb morphology. C. Lucas (Ur.), *Sign language research: Theoretical issues*, Gallaudet University Press, Washington D.C.
56. Peirce, Charles Sanders. 1931-1958. *Collected Papers*. Sv. 1-6, (Ur.) Hartshorne, C. i P. Weiss, sv. 7-8, (Ur.) Burks, A. W. Harvard University Press, Cambridge. (Citirano kao: CP, SVEZAK.BROJ PARAGRAFA)
57. Peirce, Charles, S. (1991). *Peirce on signs: writings on semiotic*. James Hoopes (Ur.). University of North Carolina Press, Chapel Hill.
58. Pinsonneault, Dominique (1994). Verb echo in LSQ (Language des Signes Quebécoise). Brennan, M i Turner, G. H. (Ur.), *Word order issues in sign language*. International Sign Linguistic Associations, str. 113-132.
59. Poyatos, Fernando (1976). *Man beyond Words*. State English Council, New York.
60. Radovanović, Milorad (1986). *Sociolingvistika*. Književna zajednica Novog Sada: Dnevnik, Novi Sad.
61. Rot, Nikola (1982). *Znakovi i značenja: verbalna i neverbalna komunikacija*. Nolit, Beograd.
62. Sandler, Wendy i Lillo-Martin, Diane (2005). *Sign Language and Linguistic Universals*. Cambridge University Press, New York.
63. Schalber, Katharina (2004). *Phonological Visibility of Event Structure in Austrian Sign Language: A Comparison of ASL and ÖGS*. Neobjavljeni magistarski rad. Purdue University.
64. Sebeok, Thomas, A. (1994). *Signs: An introduction to semiotics*. University of Toronto Press, Toronto; Buffalo; London.
65. Shannon, Claude, E. i Weaver, Warren (1949). *The mathematical theory of communication*. University of Illinois, Urbana; Chicago; London.
66. Stokoe, William, C. (1960). Sign language structure: an outline of the visual communication systems of the american deaf, Gallaudet University - <http://jdsde.oxfordjournals.org/content/10/1/3.full.pdf> (31.05.2012)
67. Stokoe, William, C. (1972). *Semiotics and human sign languages*. Mouton, The Hague; Paris.
68. Stokoe, William, C (2002). *Language in hand: Why sign came before speech*. Gallaudet University Press, Washington, DC.
69. Supalla, Ted, R. (1982). *Structure and acquisition of verbs of motion in American Sign Language*. Neobjavljena doktorska dizertacija. University of California, San Diego.
70. Supalla, Ted, R. (1986). The Classifier System in American Sign Language. Craig, C. (Ur.) *Noun Classes and Categorization*, str. 181-214. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam;

Philadelphia.

71. Sutton-Spence, Rachel i Woll, Bencie (1999). *The Linguistics of British Sign Language: An Introduction*. Cambridge University Press, Cambridge.
72. Sutton-Spence, Rachel i Woll, Bencie (2002). *The Linguistics of British Sign Language*. Cambridge university press, Cambridge.
73. Šarac, Ninoslava (2003). *Questions in Croatian Sign Language*. Neobjavljeni magistarski rad. Purdue University.
74. Šarac Kuhn, Ninoslava; Alibašić Ciciliani, Tamara; Wilbur, Ronnie, B. (2006). Phonological parameters in Croatian Sign Language. *Sign Language and Linguistics*, 9:1/2, str. 33-70.
75. Šarac Kuhn, Ninoslava i Wilbur, Ronnie, B. (2006). Interrogative structures in Croatian Sign Language. *Sign Language and Linguistics*, 9:1/2, str. 151-167.
76. Škiljan, Dubravko (1979). *Osnove semiologije komunikacije*. Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb.
77. Škiljan, Dubravko (1985). *U pozadini znaka*. Školska knjiga, Zagreb.
78. Talmy, Leonard (2001). *Toward a Cognitive Semantics: Typology and Process in Concept Structuring*, vol. 1. The MIT Press, Cambridge; London.
79. Ujević, Emilija (2011). *Vrste klasifikatora u hrvatskom znakovnom jeziku*. Neobjavljeni diplomski rad. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Zagreb.
80. Vendler, Zeno (1967). Verbs and Times. *Linguistics in Philosophy*. Cornell University Press, New York.
81. Volterra, Virginia; Laudanna, Alessandro; Corazza, Serena; Radutzky, Elena; Natale, Francesco (1984). Italian Sign Language: the order of elements in the declarative sentences. Loncke et al. (Ur.), *Recent research on European sign languages*.
82. Wilbur, Ronnie, B. (2003). Representations of telicity in ASL. *Chicago Linguistic Society*, 39, str. 354-368.
83. Zeshan, Ulrike (2006). Negative and interrogative constructions in sign languages: A case study in sign language typology. *Sign Language Typology Series No.1. Interrogative and negative constructions in sign languages*. Ishara Press
84. Zimmermann, Antun (1986). *Uvodni seminar o komunikaciji s osobama oštećena sluha*. Savez osoba oštećena sluha grada Zagreba, Zagreb.

6. Sažetak

Jezik kao sustav znakova svojom je kompleksnošću, po mnogima, čovjeku onaj temeljni i najsvestraniji medij putem kojeg pojedinac upoznaje svoju okolinu i kojim komunicira sa svojom okolinom. Upravo se komunikacija smatra onom temeljnom jezičnom funkcijom, a u komunikacijskom činu jezik je kôd, onaj glavni nositelj informacije.

Znakovni jezici prirodni su jezici gluhih. Prilagođeni vizualnoj percepciji, samostalni su znakovni sustavi osposobljeni za slanje i primanje potpune informacije te ispunjavanje svih jezičnih funkcija. Modalitet u kojim se pojavljuju ne umanjuje njihovu strukturiranost a proučavanja i opisi njihovih ostvaraja tvore dodatni input u razumijevanje općeg ljudskog jezičnog djelovanja.

Ovim su radom objedinjena dosadašnja saznanja o strukturi hrvatskog znakovnog jezika – opis fonologije, morfosintakse i sintakse HZJ-a. Radovi lingvistike hrvatskog znakovnog jezika temelje se na istraživanjima koja se provode u Laboratoriju za istraživanje znakovnog jezika i kulture gluhih pri Odsjeku za oštećenja sluha, na Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu i ovdje sažeti temelj su te smjernice za daljnji rad.

Ključne riječi: hrvatski znakovni jezik, jezik, znak, struktura, komunikacija, gluhi

7. Summary

According to many scholars, language as a sign system, in all its complexity, is fundamental and the most versatile medium through which an individual perceives the environment and communicates with it. It is the communication that is the most often thought of as the basic function of language and in the act of communication the language is the code; the prime element conveying information.

Sign languages are natural languages of the deaf. Designed for visual perception they are independent sign systems, entirely equipped for transmission of whole information and fulfillment of all language functions. Their modality does not diminish their structure and the study and analysis of their utterance gives us additional data for understanding human linguistic competence.

This paper represents knowledge of Croatian Sign Language (HZJ) structure and its units – descriptions of its phonology, morphosyntax and syntax. Linguistic study of Croatian Sign Language is conducted in Laboratory for Sign Language and Deaf Culture Research, at the Department of Hearing Impairments, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences, University of Zagreb, and unified in this paper their work represents the basics as well as guidelines for further language description.

Keywords: Croatian Sign Language, language, sign, structure, communication, deaf